

Spraak-/taalontwikkeling

1. Introductie

Hoewel het in deze orthotheek gaat over de sociaal-emotionele problemen is toch het orthobeeld van de spraak-/taalproblemen opgenomen, omdat er een relatie is tussen gebrekkige verbale mogelijkheden van een kind en agressie. Ook in andere sociaal-emotionele situaties is de taal het hoofdmiddel van de communicatie. Het is dan ook belangrijk om bij gedragsproblemen steeds weer de vraag te stellen of er belemmeringen zijn op het gebied van de spraak-/taalontwikkeling. In dit orthobeeld zal de hulpverlening zich vooral richten op wat men taalgebruikssituaties noemt, nl. het gebruik van de taal bij het omgaan met anderen. Voor spraak-/taalstoornissen of spraaktaalproblemen zoals stotteren en dysfasie is het belangrijk om specialistische hulp van een logopedist in te roepen.

2. Omschrijving

In dit orthobeeld gaat het om de volgende trefwoorden en aanverwante orthobeelden: afasie, anderstaligen, articulatieproblemen, auditieve waarneming, broddelen, duimzuigen, dysfasie, expressieproblemen, heesheid, impressieproblemen, logopedist, luisterhouding, matige verbale vlotheid, middel/doel, mondademhalen, mondgewoonten, neusspraak, onvoldoende exact omschrijven, oorzaak/gevolg, rubriceren, sorteren, spraak-(motorische) problemen, spreekangst, spreekt te langzaam, spreekt te luid, spreekt te snel, spreekt te zacht, stemstoornissen, stotteren, taalbegrip, taal-denkontwikkeling, tong te ver voor in de mond, vingerzuigen, volgorde, werkwoordvervoeging, woordenschat (abstract), woordenschat (zakelijk), woordgebruik, woordproblemen, woordverbuigingsproblemen, woordvindingsproblemen, zegt (bijna) niets, zinsbouw, zinslengte. Andere orthobeelden die een nauwe relatie hebben met 'Spraak-/taalontwikkeling' zijn: Emotionaliteit, Faalangstige kinderen, Geremde kinderen, Slechthorende kinderen, Zwijgen.

Spraakontwikkelingsstoornissen zijn uitspraakstoornissen ten gevolge van onvoldoende klankwaarneming en/of klankproductie. Taalontwikkelingsstoornissen zijn stoornissen in de opbouw van de taal ten

gevolge waarvan het praten van kinderen zich in vergelijking met leeftijdgenoten, langzamer of anders ontwikkelt, of soms helemaal niet.

Gezien de enorme betekenis van de taal en de spraak binnen sociaal-emotionele situaties is hieraan binnen dit pakket aandacht besteed. Binnen dit alfabetblad is het zeer omvangrijke gebied van de spraak-/taalontwikkeling als volgt geordend:

- spraak(motorische) problemen en stemstoornissen, zoals articulatieproblemen, stotteren en heesheid;
- mondgewoonten, zoals duimzuigen en mondademhaling;
- woordproblemen, zoals met de woordenschat;
- zinsproblemen, zoals met zinsbouw en zinslengte;
- expressieproblemen, zoals met bepaalde vormen van spreken;
- impressieproblemen, zoals met luisteren, begrijpen en auditieve waarneming;
- problemen op het gebied van de taal-denkontwikkeling, zoals met sorteren, rubriceren, volgorde, oorzaak/gevolg, middel/doel, etc.

Taalontwikkelingsstoornissen kunnen worden onderverdeeld in primaire en secundaire taalontwikkelingsstoornissen.

2.1 Primaire taalontwikkelingsstoornissen

Van een primaire stoornis spreekt men als deze niet te verklaren is vanuit zintuiglijke, intellectuele, neurologische of emotionele problemen. Deze primaire taalontwikkelingsstoornissen deelt men weer in vier typen in:

2.1.1 Verlate taalaanvang

Kinderen die niet praten, maar dat gezien hun leeftijd wel zouden moeten kunnen. Kinderen beginnen normaliter op een leeftijd van achttien maanden à twee jaar te spreken. Bij kinderen met een verlate taalaanvang is het spreken dan nog niet begonnen.

2.1.2 Vertraagde taalontwikkeling

Het taalbegrip en/of taalproductie zijn duidelijk achter bij het gemiddelde taalniveau van leeftijdgenoten. Het kind heeft het algemene taalniveau van een jonger kind, of een dysharmonisch ontwikkelingsprofiel, waarbij sommige taalaspecten leeftijdsovereenkomstig zijn en anderen een anderstand vertonen.

2.1.3 Dysfonemieën

Het kind is onzeker over de plaatsing van klanken in woorden, terwijl dat gezien de leeftijd niet meer zo zou hoeven zijn.

2.1.4 Vertraagde spraak- en taalontwikkeling

Hierbij is sprake van een vertraagde taalontwikkeling inclusief dysfonemieën en van een onvoldoende articulatie-ontwikkeling.

2.2 Secundaire taalontwikkelingsstoornissen

Deze treden op als gevolg van, of complicatie bij, een meer in het centrum staande handicap, zoals:

- ernstige slechthorendheid of doofheid;
- zwakzinnigheid;
- neurologische ontwikkelingsstoornissen;
- emotionele ontwikkelingsstoornissen.

2.3 Afasie/dysfasie

Leerkrachten kunnen ook geconfronteerd worden met kinderen met afasie of dysfasie. In dit orthobeeld worden zo weinig mogelijk van dit soort vaktermen gebruikt; maar ouders kunnen met de diagnose afasie, ontwikkelingsafasie of dysfasie bij de leerkracht komen.

2.3.1 Afasie

Onder afasie verstaat men al die problemen met betrekking tot het taalbegrip en/of de taalproductie die ontstaan ten gevolge van een hersenbeschadiging op een leeftijd waarop de taalontwikkeling al normaal op gang is gekomen. In tegenstelling tot taalontwikkelingsstoornissen, waarbij het gaat om stoornissen in de opbouw van de taal, gaat het bij afasie om verlies van taal. Eerst is er niets met het kind en ontwikkelt de taal zich volgens de gangbare weg. Maar ten gevolge van bijvoorbeeld hersenletsel, infecties, tumoren of stuipen zal het verdere proces van taalverwerking afwijkend verlopen. In het diagnostisch spraakgebruik noemt men dit een verworven afasie. Er is ook een vorm van afasie die aangeboren is; die noemt men ontwikkelingsafasie of dysfasie.

Kenmerkend voor afasie is:

- afwezigheid van spontane spraak: niet willen spreken;
- verschraling van de taalproductie;
- telegramstijl (vereenvoudigde, incorrecte zinsproductie);
- aarzelingen;
- articulatieproblemen;
- benoemings- en woordvindingsproblemen.

Voor het vaststellen van afasie is zowel neurologisch als foniatisch-logopedisch onderzoek nodig. Naast medisch onderzoek is er dus ook onderzoek door een logopedist nodig.

2.3.2 Dysfasie

Dysfasie, aangeboren of ontwikkelingsafasie, is een stoornis in het vermogen om woorden of zinnen te vormen, echter zonder stoornis in het denken. Een gestoorde neurologische rijping kan de ontwikkelingsafasie veroorzaken. In de praktijk is moeilijk uit te maken of men te maken heeft met centrale hersenbeschadiging of dysfuncties ontstaan vóór of rond de geboorte, dan wel dat men te maken heeft met een gestoorde neurologische rijping. Het is aan te bevelen bij de begeleiding van afatische kinderen een logopedist in te schakelen. Veel scholen hebben een eigen logopedist. Is dat niet het geval, dan dient men een 'privé'-logopedist te raadplegen.

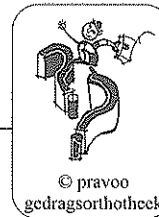
2.4 Logopedie

Een logopedist behandelt kinderen en volwassenen die:

- een vertraagde en/of gestoorde spraak/taalontwikkeling hebben;
- geen juiste adembeheersing hebben, geen juist gebruik van de stem;
- geen stembanden meer bezitten, om andere mogelijkheden van vibratie aan te leren;
- taalstoornissen hebben (afasie);
- spraakstoornissen hebben door bewegingsstoornissen (dysarthrie);
- door bewegingsstoornissen en/of een gestoorde gevoeligheid van de huid en de slijmvlieszen moeite hebben met het gebruik van de primaire mondfuncties: kauwen, likken, slikken, snuiten, blazen, zuigen;
- stoornissen hebben op het gebied van het gehoor. Dit impliceert ook gevallen waarin het gehoor zelf in orde is, maar de luistervaardigheid (het combineren van klanken, zodat ze een zinvolle betekenis krijgen) gestoord is;
- stotteren;
- problemen hebben met het controlesysteem op de eigen spraak, dat niet goed ontwikkeld is (broddelen);
- lees- en schrijfstoornissen vertonen (indien de oorzaak hiervan gelegen is in een taalstoornis);
- moeite hebben met de uitspraak van sommige of alle klanken en een te hoog spreektempo hebben voor hun motorische mogelijkheden of het oor van de luisteraar.

Diagnostische vragenlijst

Spraak-/taalproblemen



Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

1. Ik-trek

1.1 Heeft het kind gehoorproblemen?

1.2 Is het kind over het algemeen onrustig?

1.3 Heeft het kind in het algemeen moeite zich te concentreren?

1.4 Heeft het kind een goede luisterhouding?

1.5 Heeft het kind problemen op het gebied van de auditieve discriminatie?

1.6 Hoe is de algemene leerbaarheid van het kind?

1.7 Heeft het kind een anderstalige achtergrond?

1.8 Is het kind gespannen tijdens spraak-/taalactiviteiten?

6.3 Is het kind voldoende geaccepteerd door de groep?

6.4 Bieden klasgenoten het kind voldoende gelegenheid zich verbaal te uiten?

6.5 Is het voldoende rustig en stil in de groep/het lokaal, zodat taaluitingen voldoende gehoord kunnen worden?

6.6 Hebt u een taalbeleid op school?

7. Thuis

7.1 Uit welk taalmilieu komt het kind? Van belang zijn:

- het taalontwikkelingsniveau van de ouders en hun spreekvaardigheid;
- de plaats die het gesprek inneemt in het gezin. Wordt er tijd genomen om met elkaar te praten?
- de plaats die boeken en lezen in het gezin innemen.
- krijgt het kind in het gezin voldoende gelegenheid te spreken, of zijn anderen het kind voor of laat men het niet uitspreken?
- luistert men geduldig en met voldoende belangstelling naar de taaluitingen van het kind?

2. Ik-verbaliteit

2.1 Neem de STL van pagina 718 en 719 en concretiseer de spraak-/taalproblemen.

3. Ik-zelfbeeld

3.1 Hoe is het zelfvertrouwen van het kind?

3.2 Welk zelfbeeld heeft het kind? Zie bijlage 8.2 op blz. 370 en verder voor de bepalingswijze van het zelfbeeld.

7.2 Hoe reageren de ouders op de spraak-/taalproblemen van hun kind?

4. Ik-emotionaliteit

4.1 Heeft het kind bepaalde sociaal-emotionele problemen?

Aanvullende gegevens:

5. Ik-socialiteit

5.1 Heeft het kind bepaalde sociaal-emotionele problemen?

6. School

6.1 Heeft u een methode die alle aspecten van taal aan de orde laat komen?

6.2 Als u met kleuters werkt, zorgt u er dan voor dat alle aspecten van het spraak-/taalgedrag evenwichtig en regelmatig aan de orde komen?

STL: Spraak-/Taallijst



Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

1 Spraak(motorische)problemen/stemstoornissen

- ☐ 1.1 articulatieproblemen:
- ☐ 1.2 stotteren:
- ☐ 1.3 broddelen:
- ☐ 1.4 heesheid:
- ☐ 1.5 neusspraak:

2 Mondgewoonten

- ☐ 2.1 duimzuigen/vingerzuigen:
- ☐ 2.2 tong te ver voor in de mond:
- ☐ 2.3 mondademhalen:

3 Woordproblemen

- ☐ 3.1 woordenschat (zakelijk):
- ☐ 3.2 woordenschat (sociaal-emotioneel):
- ☐ 3.3 woordenschat (abstract):
- ☐ 3.4 onvoldoende exact omschrijven:
- ☐ 3.5 woordvindingsproblemen:
- ☐ 3.6 woordverbuigingsproblemen:
- ☐ 3.7 woordgebruik:
- ☐ 3.8 werkwoordvervoeging:

4 Zinsproblemen

- ☐ 4.1 zinsbouw:
- ☐ 4.2 zinslengte:

Vervolg S.T.L.

5 Expressieproblemen

- ☐ 5.1 spreekt te langzaam: _____
- ☐ 5.2 spreekt te snel: _____
- ☐ 5.3 matige verbale vlotheid: _____
- ☐ 5.4 spreekt te luid: _____
- ☐ 5.5 spreekt te zacht: _____
- ☐ 5.6 spreekangst: _____
- ☐ 5.7 zegt (bijna) niets: _____
- ☐ 5.8 reageert nauwelijks op anderen, spreekt nauwelijks met anderen: _____
- ☐ 5.9 spreekt onsamenhangend: _____

6 Impressieproblemen

- ☐ 6.1 taalbegrip: _____
- ☐ 6.2 luisterhouding/luisteren: _____
- ☐ 6.3 auditieve waarneming: _____

7 Taal-denkontwikkeling

- ☐ 7.1 sorteren/rubriceren: _____
 - ☐ 7.2 volgorde, oorzaak/gevolg, middel/doel: _____
-

Aanvullende gegevens:

1 Spraak(motorische)problemen/stemstoornissen

- ☒ 1.1 articulatieproblemen: r, l, sch, u/uu/ou
- ☐ 1.2 stotteren: _____
- ☐ 1.3 broddelen: _____
- ☐ 1.4 heesheid: _____
- ☒ 1.5 neusspraak: (ook vaak verkouden)

Tenslotte zal de logopedist zich bezighouden met het aanbieden en trainen van een of andere vorm van alternatieve communicatie voor diegenen voor wie de gewone spraak niet (meer) mogelijk is.

3. Diagnose

Diagnostische mogelijkheden voor de leerkracht zijn:

- 3.1 diagnostische vragenlijst op pagina 717;
- 3.2 STL op pagina 718 en 719.

Andere taaltests:

- 3.3 de SETT uit het Handboek voor gedrag & gedragsproblemen. Dat is de Sociaal Emotionele Taal-Test; bijlage 65-74;
- 3.4 WST BA: woordenschat- en begrippentest van C.A.J. Aarnoutse voor groep 3 t/m 8, Harcourt, Amsterdam;
- 3.5 PPVT-III-NL: Peabody Vocabulaire test III, Nederlandse versie, receptieve woordenschat voor 2;3 jaar tot 90 jaar, van L. Schlichting, Harcourt, Amsterdam;
- 3.6 Reynell test voor taalbegrip van M.C.M. van Eldik e.a. voor 1;2 t/m 6;3 jaar. Harcourt, Amsterdam;
- 3.7 Taaltest voor kinderen van W.H.J. Bon, e.a. voor 4 tot 9-jarigen, Harcourt, Amsterdam;
- VTOI-taalscreeningsinstrumenten van F.M.E. Geritsen voor 3;4 tot 5 jarigen, Harcourt, Amsterdam.

3.1 Diagnostische vragenlijst

Zie voor de diagnostische vragenlijst pagina 717.

3.2 De STL

De S.T.L. is geen toets/test of observatieschaal, maar bevat een lijst met taalaspecten. Door een hokje in te vullen en op de stippellijn eventuele opmerkingen te maken kunt u een diagnosebeeld opbouwen van de spraak-/taalproblemen van het kind. Het feit dat de S.T.L. geen toets/test of observatieschaal is, betekent dat er geen normen worden gegeven. Bij het invullen kunt u steun ontleen aan uw ervaring met taaluitingen van kinderen van een bepaalde groep en aan de aanwijzingen in de nu volgende handleiding.

Een ingevulde sub'test' ziet u bovenaan de pagina.

Handleiding bij de S.T.L.

Spraak(motorische)problemen/stemstoornissen

Articulatieproblemen

Hierbij gaat het om het niet duidelijk kunnen uitspreken van de klanken in een woord. In het eerste levensjaar begint de spraak of articulatie zich te ontwikkelen. Kinderen maken klanken vanaf ongeveer twee a drie maanden. Eerst zijn het klinkerachtige geluiden, vanaf ongeveer vier maanden ook medeklinkerachtige geluiden. Men spreekt dan van brabbelen. Vanaf negen maanden brabbelt het kind veel en luid met veel herhalingen: ma-ma, da-da. Het eerste woord wordt meestal tussen dertien en achttien maanden gezegd. Veel kinderen van achttien maanden zeggen al zes tot twintig woorden. Tegen het eind van het derde jaar zijn de meeste kinderen in staat de klanken van onze taal, zij het in geïsoleerde positie, goed uit te spreken. Het uitspreken van de klanken in woorden levert nog wel wat moeite op. De articulatie van de s en de r blijven moeilijk tot het vijfde/zesde jaar. Geef op de stippellijn aan wat nog moeilijk is.

Stotteren

Stotteren is een stoornis in het vloeiend spreken. Klanken, lettergrepen, woorden en zinnen worden herhaald of verlengd. Ook andere onderbrekingen kunnen voorkomen, zoals blokkades, pauzes en stopwoorden. Vaak is er ook sprake van meebewegen van handen, benen en schouders en knipperen van de ogen. De meeste kinderen maken tussen drie en vijf jaar een hikkelperiode door. Dit komt voort uit het feit dat kinderen in deze periode moeite hebben met het gebruik van de juiste woorden en zinsstructuren. Vaak heeft het kind veel te vertellen, maar kan het zijn gedachten moeilijk formuleren, waardoor het gaat aarzelen, herhalen, klanken verlengen en dergelijke. Op die manier wint het tijd om na te denken. Dit verloopt zonder spanningen. Dit hikkelen verdwijnt vanzelf, maar bij een aantal kinderen kan het hikkelen zich ontwikkelen tot stotteren.

Bekijk ook:

- of er voorafgaand aan het spreken situaties zijn die het kind onzeker maken/onder druk zetten en zo stotteren bevorderen;

- of er op het niet-vloeiend spreekgedrag situaties volgen die het stotteren versterken, zoals negatieve aandacht.

Broddelen

Broddelen is een stoornis van het controlesysteem op de eigen spraak. Het kind is zich niet bewust van de stoornis. Symptomen:

- onduidelijk, slordig articuleren;
- erg snel spreken;
- formuleringsproblemen;
- zich niet lang kunnen concentreren;
- herhalen van klanken, lettergrepen, woorden en/of zinsdelen.

Bij het broddelen gaat, in tegenstelling tot bij het stotteren, het spreken goed. In ontspannen toestand zijn er dus ook problemen. Er is een wat zorgeloze, slordige houding ten opzichte van de eigen spraak. Vaak zijn het extraverte kinderen zonder angst voor bepaalde klanken.

Heesheid

Sommige kinderen spreken met een hese of schorre stem. Het kind kan meestal niet veel en langdurig spreken en krijgt al gauw last van keelpijn, hoesten en/of schrapen. Het stem-geven kost het kind zoveel moeite, dat de hals- en strottehoofdspieren extra moeten worden aangespannen. De kwaliteit van de stem wordt daardoor steeds slechter.

Neusspraak

Soms komt het voor dat kinderen nasaal, via de neus spreken, hetgeen de duidelijkheid en verstaanbaarheid negatief beïnvloedt. Vaak heeft nasaal spreken een organische achtergrond. Het kan ontstaan na het knippen van de amandelen.

Mondgewoonten

Duimzuigen/vingerzuigen

Bij baby's en jonge kinderen is dit acceptabel. Soms komt hardnekkig duimzuigen ook in de basisschoolleeftijd voor. Duim- of vingerzuigen kan de stand van het gebit beïnvloeden. De tanden sluiten dan niet meer over elkaar heen en/of de voortanden of de bovenkaak staan te ver naar voren. Ook kan het tonggedrag nadelig worden beïnvloed.

Tong te ver voor in de mond

Een onjuiste mondgewoonte kan ook de ligging van de tong zijn. Slissen en lispelen kunnen worden veroorzaakt door een tong die te ver naar voren ligt en tussen de tanden doorkomt. De combinatie van deze verschijnselen duidt men in de logopedie aan met 'infantiel tonggedrag'. Als een kind de tong te laag in de mond heeft liggen, kunt u dit op de stippen noteren. Oorzaken van infantiel tonggedrag kunnen zijn:

- een verkeerd gevormde of te grote speen, waardoor lip- en tongspieren zich tijdens het zuigen niet goed hebben ontwikkeld;

- een te groot gat in de speen, waardoor het zuigen te makkelijk ging;
- vergrote amandelen, die de tong naar voren houden om de ademweg vrij te houden;
- veelvuldig duimen, waardoor de tong in de mond omlaag wordt geduwd.

Mondademhalen

Tijdens rust wordt een gedeelte van de lucht door de mond in- en uitgeademd. Dit kan veroorzaakt worden door:

- moeilijkheden bij het op elkaar houden van de lippen;
- chronische neusverkoudheid;
- het knippen van de amandelen.

De gevolgen van mondademhalen kunnen zijn:

- slappe lichaamshouding;
- slappe lipspieren;
- neus gaat steeds meer dicht zitten.

Woordenschat

Woordenschat (zakelijk)

Hierbij gaat het om kinderen met een beperkte woordenschat op het gebied van het concrete. Tegen het eind van het eerste levensjaar breekt bij kinderen de periode aan waarin ze, alhoewel ze nog geen woorden kunnen zeggen, overal de naam van vragen, óf door te wijzen, óf door een bepaalde kreet te uiten. Op die manier bouwen kinderen een woordgeheugen op.

Binnen de taalontwikkeling noemt men de periode van een tot drie jaar de vroeg-linguale periode. Kinderen van achttien maanden spreken tussen de zes en twintig woorden, maar ze kennen er meer. Rond twee jaar zegt het kind minstens vijftig woorden, maar het kent er wel tweehonderdachtig. Het kind vraagt namen van verschillende mensen en dingen. Het kind gebruikt zijn naam als het zichzelf bedoelt. Het kind zegt de naam na van hand, ogen, mond, schoenen enzovoorts en laat ze zien. Rond tweeënehalf jaar beschikt het kind over vierhonderd en rond drie jaar over negenhonderd woorden.

Tussen drie en vijf jaar ontwikkelt de woordenschat zich tot ruim tweeduizend woorden. Op driejarige leeftijd gebruikt het kind meervouden en persoonlijke voornaamwoorden.

Woordenschat (sociaal-emotioneel)

Hierbij gaat het om woorden met sociaal-emotionele inhoud. Zie voor een speciale lijst 'Emotionaliteit' 14 en verder. Er zijn kinderen die een acceptabele zakelijke woordenschat hebben, maar een gebrekkig sociaal-emotioneel begrippenarsenaal. Vergelijk deze lijst met de uitingen in uw groep.

Woordenschat (abstract)

Dit item kan een rol spelen bij midden- en vooral bovenbouw kinderen. Het gaat dan om woorden die een betekenis hebben die voor kinderen niet direct visueel te maken is. Ook jonge kinderen (vanaf vijf jaar) kun-

nen al abstracte woorden gebruiken.

Onvoldoende exact omschrijven

Hierbij gaat het om kinderen die problemen hebben met het exact omschrijven van woorden. Als deze kinderen gevraagd wordt exact aan te geven wat een woord betekent, kunnen ze vaak de betekenis niet precies raken.

Woordvindingsproblemen

Hierbij gaat het om kinderen die te vaak 'niet op een woord kunnen komen'. Het woordgeheugen is zwak. Vooral kinderen tussen drie en vijf jaar hebben daar grote moeite mee. Ze beleven zoveel en willen zoveel vertellen, dat daar niet snel genoeg de woorden bij gevonden kunnen worden. Ze hanteren dan tweeërlei oplossingen: ze bedenken eigen woorden of ze gaan haperen en herhalen. Woordvindingsproblemen komen nogal eens voor bij kinderen met afasie (zie spraak-/taalontwikkeling, blz. 716)

Woordverbuigingsproblemen

Woorden kunnen op allerlei wijzen verbogen worden, zoals bij het omzetten in de meervoudsvorm. Meervoudsvormen worden gehanteerd vanaf drie jaar. Ook bijvoeglijke naamwoorden moeten gevormd worden. Sommige kinderen hebben problemen met woordverbuigingen.

Woordgebruik

Er zijn kinderen die woorden verkeerd gebruiken. Ze hanteren woorden die gewoonlijk niet worden gebruikt om iets aan te duiden. Vaak hebben kinderen met problemen op dit gebied ook problemen met het geven van exacte omschrijvingen van woorden. Woordgebruik is wat anders dan Woordvindingsproblemen.

Werkwoordvervoeging

Vooral in de differentiatiefase (drie tot zeven jaar) ontwikkelt zich het vermogen om werkwoorden op de juiste wijze te vervoegen. Sommige kinderen blijven echter met tijden en deelwoorden problemen houden.

Zinsproblemen

Zinsbouw

Kinderen met problemen op het gebied van de zinsbouw kunnen twee beelden vertonen:

- problemen met de woordvolgorde of met de volgorde van zinsblokken;
- niet afmaken van zinnen.

Vanaf vijf jaar moeten de zinnen die de kinderen spreken een juiste zinsbouw bevatten.

Zinslengte

Bij de ontwikkeling van de zinslengte zijn drie stadia te onderscheiden:

- het stadium van de een-woordzin. Dit stadium begint zodra er voor het eerst is gesproken. Het woord

functioneert als een zin. Deze periode duurt tot ongeveer achttien maanden;

- het stadium van de twee-woordzin (van achttien tot vier- à achtentwintig maanden). Deze twee-woordzinnen kunnen allerlei betekenissen hebben, zoals: aangeven dat iets van het kind is, een wens, een actie, benoemen van een kenmerk;

- het stadium van drie- of meer-woordzinnen. Vanaf achtentwintig maanden worden de zinnen steeds langer. Vanaf drie jaar komt de echte zinsproductie tot ontwikkeling. Kinderen leren omgaan met enkelvoudige, actieve zinnen (vanaf ongeveer twee jaar) en met samengestelde zinnen (vanaf ongeveer drie jaar).

Allerlei soorten zinnen ontwikkelen zich dan, zoals beschrijvende, mededelende, wensende, gebiedende, vragende of ontkennende.

In de Spraak-/taallijst noteert u hier of kinderen in te korte zinnen spreken.

Expressieproblemen

Spreekt te langzaam

Hierbij gaat het om kinderen die woorden te traag uitspreken.

Spreekt te snel

Er zijn ook kinderen die de woorden te snel uitspreken.

Matige verbale vlotheid

Verbale vlotheid is de snelheid waarmee series woorden achtereenvolgens worden uitgesproken. Er zijn ook kinderen die de woorden zelf met een acceptabele snelheid uitspreken, maar die alvorens een woord te zeggen te lang nadenken/wachten.

Spreekt te luid

Geef hier aan of het kind te luid spreekt.

Spreekt te zacht

Er zijn ook kinderen die veel te zacht spreken.

Spreekangst

Bij sommige kinderen is duidelijk een spreekangst waar te nemen. Als er een appèl op de spraak wordt gedaan, vertonen ze tekenen van angst en zeggen ze vaak dat ze niet durven.

Zegt (bijna) niets

Soms komt het voor dat een kind helemaal niets zegt of nauwelijks spreekt. Een enkele een-woordzin is vaak het enige.

Reageert nauwelijks op anderen/spreekt nauwelijks met anderen

Bij dit onderdeel van de S.T.L. gaat het om kinderen die een onvoldoende sociaal taal-/spraakgebruik hebben. Als anderen tot hen spreken, zeggen ze te weinig terug en uit zichzelf zeggen ze ook te weinig tegen

andere kinderen/volwassenen.

Spreekt onsamenhangend

Het gaat hier om de inhoudelijke opbouw van de taaluitingen. Er zijn kinderen die te weinig ordening in hun taaluitingen kunnen aanbrengen. Voor anderen is de lijn van hun verhaal moeilijk te volgen. Soms wordt dat veroorzaakt doordat ze woorden, gebeurtenissen, etcetera overslaan in hun verhaal. Vaak is ook de zinsbouw onjuist. Soms kan de inhoud van één zin al onsamenhangend zijn. Het onderlinge verband tussen de zinnen kan ook onduidelijk zijn.

Impressieproblemen

Taalbegrip

Hierbij gaat het om de vraag of het kind die taal die op hem afkomt wel begrijpt. Binnen het onderwijs aan kleuters worden taalactiviteiten in de kring uitgevoerd en wordt met (taal)ontwikkelingsmaterialen gewerkt, bij oudere kinderen vindt methodisch taalonderwijs plaats en over de hele linie van het basisonderwijs vinden taalcontacten plaats en krijgen kinderen opdrachten. Sommige kinderen hebben moeite deze taaluitingen te begrijpen. Als u ervaart dat het taalbegrip van het kind zwak is, kan dat bij 6.1 worden aangegeven.

Luisterhouding/luisteren

Sommige kinderen zijn onvoldoende gericht op taaluitingen. Ze luisteren maar 'met een half oor'. Als iemand iets zegt, kijken ze de spreker vaak niet aan of zijn met iets anders bezig. En als ze wél luisteren, denken ze vaak het al te begrijpen of te weten. Als gevraagd wordt een penseel te pakken, pakken ze een pen.

Auditieve waarneming

Direct gerelateerd aan de spraak-/taalontwikkeling is de auditieve discriminatie, het bepalen of twee woorden hetzelfde zijn of verschillend en het horen van kleine verschillen tussen woorden. Wat hoor ik: 'kaas' of 'kaars'? Het kind krijgt bijvoorbeeld in een auditieve toets twee woorden waarvan het moet zeggen of ze

hetzelfde zijn of verschillend (maan/man) of het kind moet aangeven wat de verschillen tussen twee woorden zijn (kaars/kaas). Dit aspect van de auditieve waarneming heeft een directe relatie met de spraak-/taalontwikkeling doordat het invloed heeft op het taalbegrip en de luisterkwaliteit. Op de stippelijntjes kunt u eventueel ook aangeven hoe de auditieve synthese en analyse zijn.

Taal-denkontwikkeling

Sorteren/rubriceren

Tijdens het sorteren (ordenen naar kenmerken) en het rubriceren (ordenen naar thema) hanteert het kind taal. Geef aan of het kind problemen heeft op dit gebied.

Volgorde, oorzaak/gevolg, middel/doel

Er zijn allerlei andere soorten taal-denkhandelingen, zoals het aangeven van/werken met volgorde, oorzaak-gevolgrelaties, middel-doelrelaties, tegenstellingen, analogieën en overeenkomsten. Geef aan of het kind hier moeite mee heeft.

Normering

In het voorafgaande is reeds aangegeven dat we geen gedetailleerde normering kunnen geven bij deze lijst. Veelal zult u echter op grond van uw ervaring en ontwikkelingspsychologische kennis of door vergelijken met groepsgenoten kunnen vaststellen of een taalontwikkelingsaspect problematisch is of achterblijft.

Allochtone kinderen

Maak gebruik van de *Taaltoets allochtone kinderen* met: sociale taalvaardigheid en grammaticale taalvaardigheid (woordenschat, zinsbouw), uitgegeven bij Zwijzen, Tilburg.

4. Verklaringen

Problemen op het gebied van de spraak-/taalontwikkeling kunnen de volgende oorzaken hebben:

Een extra diagnosetip

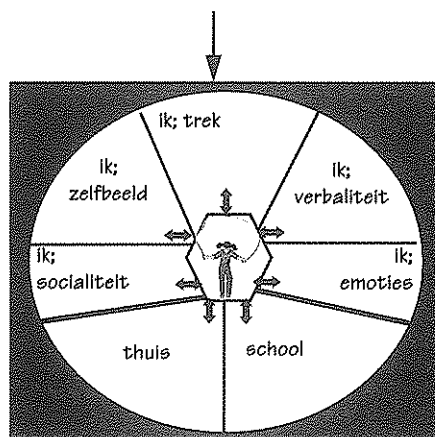
U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

Spraak-/taalproblemen

laag 1

laag 2



Slechthorendheid of doofheid

Kinderen leren taal door te horen hoe dingen/verschijnselen heten en door taaluitingen van anderen: via de oren. Als er op dat gebied belemmeringen zijn, zal de taal-/spraakontwikkeling worden belemmerd.

Licht verminderde gehoorscherpthe

Onder licht verminderde gehoorscherpthe verstaat men al die wisselende geleidingsverliezen die samenhangen met aandoeningen van de neus- en keelamandelen en/of aandoeningen van het middenoor, waardoor geleiding van het geluid minder goed verloopt. Fijne nuances in het taalaanbod zullen het kind dan ontgaan. De omgeving van het kind realiseert zich dit vaak onvoldoende.

Concentratieproblemen

Slechte concentratie kan leiden tot onvoldoende auditiële aandacht. Zie ook het orthobbeeld ADHD. Er zijn kinderen die zich over het algemeen moeilijk kunnen concentreren op prikkels van buitenaf. Ook taaluitingen van anderen zijn prikkels van buitenaf. Als kinderen zich niet kunnen concentreren op taalprikkels, zullen ze ook minder taal overnemen.

Omgevingsfactoren

Het gezin waarin het kind opgroeit is in hoge mate bepalend voor de (taal)ontwikkeling van het kind. Voor een goede taalontwikkeling is met betrekking tot de thuissituatie van belang:

- de ouders moeten zelf een redelijke taalontwikkeling en spreekvaardigheid bezitten;
- het gesprek moet in het gezin een belangrijke plaats innemen;
- boeken en lezen moeten in het gezin een belangrijke plaats innemen;
- het kind moet thuis door de gezinsleden in staat worden gesteld te spreken. Anderen mogen het kind niet afbreken of steeds vóór zijn;
- de omgeving van het kind moet voldoende rustig zijn, zodat het zich goed kan concentreren.

Als Nederlands niet de moedertaal is dan is er een vergrote kans op vertragingen of blijvende achterstanden op het gebied van de spraak-/taalontwikkeling. Als er een relatie is tussen gedragsproblemen en een gebrekkige taalontwikkeling dan verklaren die taalachterstanden ook voor een deel de sociaal-emotionele problemen van veel allochtone kinderen.

Erfelijkheid

In de literatuur kan men ook het verschijnsel van de erfelijke taalzwakte tegenkomen.

Verlies van onbevangenheid

Soms zijn ouders onzeker over de opvoeding van hun kind en volgen de ontwikkeling met een angstig ge-

spannen verwachting. Vanuit deze verwachting kan er te veel tegen het kind worden gepraat in de hoop dat het iets nazegt; men schept dan gedwongen oefensituaties en de onbevangenheid met betrekking tot het spreken zal verdwijnen. De ouders zijn gespannen en letten meer op de taalvorm dan op de inhoud. Het kind raakt ingeperkt en de taal zal zich minder vrij ontwikkelen.

Onvoldoende luisterhouding

Als gevolg van concentratieproblemen of omgevingsfactoren kunnen kinderen een onvoldoende luisterhouding ontwikkelen. Ze hebben dan 'van nature' geen geneigdheid zich te richten op taaluitingen. Dit algemene beeld van een beperkte luisterhouding kan de spraak-/taalontwikkeling ernstig belemmeren: het kind zal veel minder taaluitingen opnemen en verwerken dan kinderen met een goede luisterhouding.

Beperkte leerbaarheid/cognitieve beperkingen

Het spreken en anderszins hanteren van taal moet geleerd worden. Taal bevat al gauw abstracte/algemene inhouden, en het is dan ook vanzelfsprekend dat kinderen met een beperkte leerbaarheid of cognitieve-ontwikkelingsstoornissen belemmeringen ondervinden op het gebied van de spraak-/taalontwikkeling.

5. Begeleiding

Noteer de gekozen handelingsplaninhouden op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met spraak-/taalproblemen kunt u ook orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49-118.

Bruikbaar voor deze kinderen is de basistechniek:

- 0-1 visualiseren op pagina 51; laat het kind op plaatjes zien wat het doet en wanneer het taal moet gebruiken. Daarnaast zijn bruikbaar:
- techniek 2-1 rijmpjes op pagina 72;
- techniek 2-2, verbaliseren op pagina 72;
- techniek 2-4 standaardzinnen op pagina 74;
- techniek 2-7 teksten op pagina 75;
- techniek 3-1 gesprekken op pagina 79;
- techniek 3-7 kring-/klassen-/groepsgesprekken op pagina 88;
- techniek 3-15 uitleggen verhelderen op pagina 102.

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

In het nu volgende wordt in de vorm van toelichtingen en overzichten aangegeven welke mogelijkheden er zijn om de spraak-/taalontwikkeling te stimuleren. Op 'Spraak-/taalontwikkeling' 725 en verder worden deze overzichten geboden. De ordening van de middelen is de ordening van de S.T.L., de Spraak-/taallijst zoals weergegeven op Spraak-/taalontwikkeling, blz. 718 en 719, namelijk:

1 *Spraak(motorische)problemen/stemstoornissen*

1.1 articulatatieproblemen

1.2 stotteren

1.3 broddelen

1.4 heesheid

1.5 neusspraak

2 *Mondgewoonten*

2.1 duimzuigen/vingerzuigen

2.2 tong te ver voor in de mond

2.3 mondademhalen

3 *Woordproblemen*

3.1 woordenschat (zakelijk)

3.2 woordenschat (sociaal-emotioneel)

3.3 woordenschat (abstract)

3.4 onvoldoende exact omschrijven

3.5 woordvindingsproblemen

3.6 woordverbuigingsproblemen

3.7 woordgebruik

3.8 werkwoordvervoeging

4 *Zinsproblemen*

4.1 zinsbouw

4.2 zinslengte

5 *Expressieproblemen*

5.1 spreekt te langzaam

5.2 spreekt te snel

5.3 matige verbale vlotheid

5.4 spreekt te luid

5.5 spreekt te zacht

5.6 spreekangst

5.7 zegt (bijna) niets

5.8 reageert nauwelijks op anderen, spreekt nauwelijks met anderen

5.9 spreekt onsamenhangend

6 *Impressieproblemen*

6.1 taalbegrip

6.2 luisterhouding/luisteren

6.3 auditieve waarneming

7 *Taal-denkontwikkeling*

7.1 sorteren/rubriceren

7.2 volgorde, oorzaak/gevolg, middel/doel

Deze spraak-/taalaspecten worden in het nu volgende in overzichten weergegeven. Deze overzichten bevatten begeleidingsaanwijzingen en overzichten van begeleidingsmiddelen: Er wordt verwezen naar de volgende middelen:

• **Beeldwoordenboek:** van D. Faber, uitgave van Dijkstra Groningen.

• **Geheugentraining,** Curriculum schoolrijpheid deel 5, uitgegeven bij Malmberg in Den Bosch.

• **Jaap Stottert** van Frans Weeber, uitgegeven bij voorheen De Ruiter, Gorinchem.

• **Logopedieklapper** van B. Paulussen- van Vugt, voorheen uitgegeven bij Boek- de leermiddelencentrale en bij Swets & Zeitlinger.

• **Picto** van B. Paulussen-van Vught, voorheen uitgegeven bij de Boek- en leermiddelen centrale te Arnhem.

• **Praatspel** van Jan Janssen e.a. Malmberg, Den Bosch.

• **Taaltraining:** Curriculum Schoolrijpheid deel 4 van Paul Schaap en Lidwien Soutberg, uitgegeven bij Malmberg in Den Bosch.

*Spraak-/taalaspect:***1.1 Articulatatieproblemen***Begeleidingsaanwijzingen:*

Zie bijlage 1 op 'Spraak-/taalontwikkeling' 731 over de begeleidingstechnieken. Vooral de aanpak van het indirecte herhalen is van belang. Verder bruikbaar:

• de Logopedieklapper;

• Taaltraining: onderdeel; nazeggen van woorden;

• Myo functionele oefenordner van Prolog K2, Bodegraven;

• Sammy's kwartetspel, van Prolog K2, Bodegraven.

1.2 Stotteren*Begeleidingsaanwijzingen:*

Bekijk ook in hoeverre spanning en spreekangst een rol spelen. Overleg indien mogelijk ook met de logopedist.

• **Jaap stottert** (voor een kringgesprek, leestekst, uitleg aan leeftijdgenoten over het stottergedrag; kan begrip bevorderen) van Frans Weeber, uitgegeven bij voorheen De Ruiter, Gorinchem.

• Denk-wijzer van ACWM van Eupen, e.a. voor 6-12 jaar, Harcourt, Amsterdam.

1.3 Broddelen*Begeleidingsaanwijzingen:*

Overleg indien mogelijk met de (school)logopedist. Van belang is het kind niet te berispen en te voorkomen dat het geplaagd wordt, omdat het dan kan gaan stotteren.

1.4 Heesheid*Begeleidingsaanwijzingen:*

Heesheid ontstaat meestal doordat de stem verkeerd wordt gebruikt. Kinderen die hees zijn, zijn vaak gespannen, lawaaiige kinderen. Probeer deze kinderen, in de klas zo rustig mogelijk te houden. Raadpleeg ook de orthobeelden 'Groep: onrustige klas of groep' en 'Overbeweeglijke kinderen'. Overleg indien mogelijk ook met de logopedist

1.5 Neusspraak*Begeleidingsaanwijzingen:*

Bij deze spraakafwijking is de neusweg open als die gesloten moet zijn of gesloten als die open moet zijn. Bij open neusspraak klinken alle klanken nasaal. Let er vooral op bij kinderen van wie net de amandelen zijn geknipt. Nasaliteit kan dan ontstaan. Een tijdelijk gesloten neusspraak heeft iedereen die verkouden is. Als een kind niet verkouden is en de spraak verstopt klinkt, is er sprake van een gesloten neusspraak. De klank m wordt dan vervangen door b en de n door d. Schakel bij neusspraak die enkele weken aanhoudt logopedische hulp in.

2.1 Duimzuigen/vingerzuigen*Begeleidingsaanwijzingen:*

Als het kind door duim- en vingerzuigen minder mee kan met de onderwijsactiviteiten, is er sprake van een

probleem. Begeleidingsmogelijkheden zijn:

- afleiden;
- iets met de handen te doen geven;
- met een beloningensysteem werken;
- van te voren eraan herinneren.

Maak zelf een signaalsticker vingerzuigen die het kind kan herinneren aan de ongewenst mondgewoonte.

2.2 Tong te ver voor in de mond

Begeleidingsaanwijzingen:

Overleg met de logopedist.

Maak zelf een signaalsticker 'tong te ver voor in de mond' die het kind kan herinneren aan de ongewenst mondgewoonte.

- Myo functionele oefenordner van Prolog K2, Bodegraven;
- Myo -Duello; oefeningen voor de tong van Prolog K2, Bodegraven.

2.3 Mondademhalen

Begeleidingsaanwijzingen:

Overleg met de logopedist.

Maak zelf een signaalsticker mondademhalen die het kind kan herinneren aan de ongewenst mondgewoonte.

3.1 Woordenschat (zakelijk/concreet)

Begeleidingsaanwijzingen:

Voor het vergroten/uitbreiden van de woordenschat is het volgende van belang:

- werk volgens de opbouw van de bijlage van 'Spraak-/taalontwikkeling' 732-733;
- pas de begeleidingstechnieken uit de bijlage op 'Spraak-/taalontwikkeling' 731 en verder toe, vooral 1.18;
- werk volgens de bijlage op 'Spraak-/taalontwikkeling' 733, bijlage 3.

Zie verder:

- Praatspel, zie het overzicht op blz. 38/39;
- Taaltraining: onderdeel 11.1, 11.12, 11.15, 11.16, 1.18;
- Geheugentraining: zie blz. 10, 254, 256;
- Beeldwoordenboek;
- Logopedieklapper;
- Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo met het programma beleefde taal op bijlage 266-272;
- Woordenschatprogramma van M. Braam-Voeten, e.a. voor het aanleren van 850 basiswoorden, Harcourt Amsterdam.

3.2 Woordenschat (sociaal-emotioneel)

Begeleidingsaanwijzingen:

Voor de uitbreiding van de woordenschat met betrekking tot sociaal-emotionele inhouden is van belang:

- het kind bewust te maken van sociaal-emotionele gebeurtenissen in de groep en die te benoemen/verbaliseren. Concrete gebeurtenissen worden geno-

teerd in een eigen woordenboek. Zie voor deze aanpak bijlage 3 op 'Spraak-/taalontwikkeling' 733;

- zie de lijst met sociaal-emotionele begrippen en het daarbij behorende programma op 'Emotionaliteit' 732 en verder;

- zie de begeleidingstechnieken op blz. 731 van 'Spraak-/taalontwikkeling';

- verbaliseer gevoelens en sociaal-emotionele gebeurtenissen voor het kind. Zie de techniek 3-31 emotioneren op pagina 113;

- zie Praatspel, zie het overzicht op blz. 38 en 39.

3.3 Woordenschat (abstract)

Begeleidingsaanwijzingen:

Zie 3.2 over de woordenschat met betrekking tot sociaal-emotionele inhouden en pas deze begeleidingsaanwijzingen ook toe bij abstracte woorden.

3.4 Onvoldoende exact omschrijven

Begeleidingsaanwijzingen:

Hierbij gaat het om het exact definiëren van begrippen. Van algemeen belang is tijdens het dagelijkse onderwijs het volgende te doen:

- het kind zo vaak als mogelijk te vragen wat een woord/begrip betekent;
- woorden die het kind onvoldoende kan omschrijven noteert de leerkracht, en die woorden worden ingeoefend. Bij dit inoefenen zegt de leerkracht wat het woord betekent en moet het kind dat nazeggen. Vervolgens vindt er een gesprek over het woord plaats en laat de leerkracht zien wat het woord betekent en hoe het in zinnen en situaties wordt gebruikt. Deze woorden worden regelmatig geoefend. Maak ook gebruik van plaatmateriaal. Centraal staat nu niet het uitsluitend gebruiken of begrijpen van woorden, maar het exact kunnen omschrijven van de betekenis van woorden en begrippen;
- werk ook met het eigen woordenboek uit Bijlage 3 'Spraak-/taalontwikkeling' 733;
- maak gebruik van de begeleidingsmogelijkheden van 3.1, 3.2 en 3.3, maar oefen nu het precies omschrijven van de betekenis;
- oefen het exact omschrijven met het bespreken van rommeltjes uit een rommeltjesdoos. Leer het kind allerlei spullen zo nauwkeurig mogelijk te omschrijven. Maak eventueel cassettebandjes waarop iemand dingen omschrijft;
- *Praatspel*: zie het overzicht op blz. 38/39.

3.5 Woordvindingsproblemen

Begeleidingsaanwijzingen:

- Maak gebruik van de begeleidingstechnieken van Bijlage 1 op 'Spraak-/taalontwikkeling' blz. 731. Zie ook de informatie over afasie op 'Spraak-/taalontwikkeling';

- Raadpleeg de logopedist;

- *Taaltraining*: woorden vinden;

- Werkwoord-productie op woord- en zinsniveau van R. Bastiaanse uitgegeven bij Harcourt in Amsterdam;

- Woordenschatprogramma van M. Braam-Voeten, e.a., Harcourt, Amsterdam.

3.6 Woordverbuigingsproblemen

Begeleidingsaanwijzingen:

Maak gebruik van de begeleidingstechnieken van Bijlage 1 op 'Sprak-/taalontwikkeling' 731 en verder.

3.7 Woordgebruik

Begeleidingsaanwijzingen:

- Maak gebruik van de begeleidingstechnieken van blz. 731 op 'Sprak-/taalontwikkeling';
- *Taaltraining*, onderdeel IV.1 t/m V. 11;
- Zeg het maar allemaal van M. Braam-Voeten, vanaf 4 jr, Harcourt, Amsterdam;
- Techniek 2-2 verbaliseren op pagina 72 van het voorafgaande;
- Neem de lijst met de sociale vaardigheden van pagina 684 en leer het kind taal te gebruiken binnen die sociale taalgebruikssituaties.

3.8 Werkwoordvervoeging

Begeleidingsaanwijzingen:

- Maak gebruik van de begeleidingstechnieken van blz. 731 op 'Sprak-/taalontwikkeling';
- Woordenschatprogramma van M. Braam-Voeten e.a. 150 basiswerkwoorden, Harcourt, Amsterdam;
- Fotobox werkwoorden van Prolog K2 Bodegraven.

Spraak-/taalaspect:

4.1 Zinsbouw

Begeleidingsaanwijzingen:

- Maak gebruik van de begeleidingstechnieken van Bijlage 1 op 'Sprak-/taalontwikkeling' 38 en verder;
- *Taaltraining*: nazeggen van zinnen (I.7 t/m I.17) en II.5, III. 1 tot en met III.16;
- *Geheugentraining*: zie de blz. 243-249 en 258 Zinspelen;
- Picto Woord en beeld;
- Syntax taal, Syntax memory Aktiekaarten Eenvoudige fotografische opeenvolging;
- Praat-prentenboeken van G. Gollwitz, groep 1 en 2, Harcourt, Amsterdam;
- Zeg het maar van M. Braam-Voeten, vanaf 4 jaar, Harcourt Amsterdam;
- Als kinderen kunnen lezen, kunt u de zinsbouw ook aanleren m.b.v. het programma *Zinsgericht leren lezen*, uitgegeven bij Pravoo in Lekkerkerk;
- Zie ook de plaatjes op pagina 735-741.

Spraak-/taalaspect:

4.2 Zinslengte

Begeleidingsaanwijzingen:

- Maak gebruik van de begeleidingsaanwijzingen van 1.14 op blz. 732 van 'Sprak-/taalontwikkeling';
- *Taaltraining*: Zinnen nazeggen (I.7 t/m I.17);
- Als kinderen kunnen lezen, kunt u de zinsbouw ook aanleren m.b.v. het programma *Zinsgericht leren lezen*, uitgegeven bij Pravoo in Lekkerkerk.

5.1 Spreekt te langzaam

Begeleidingsaanwijzingen:

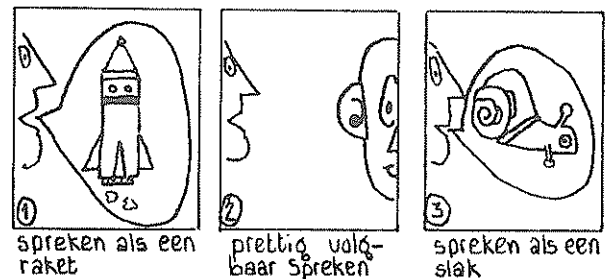
De begeleiding van kinderen die te langzaam spreken kan als volgt plaatsvinden:

1. Achtergronden

Het langzaam spreken kan te maken hebben met spraakmotorische problemen, onzekerheid, een beperkte leerbaarheid en cognitieve (denkstoringen). Bekijk welke andere ortho-beelden u nog voor de taalbenadering nodig hebt. Raadpleeg ook de logopedist over de vraag of u de nu volgende begeleiding bij dit kind kunt uitvoeren.

2. Bewustwording

Maak het kind bewust van het lage spreektempo door zijn stemgeluid op een cassettebandje op te nemen en na te bespreken, door het mee te delen of het groeps-genoten te laten zeggen. Om dit duidelijk te maken maakt u kaarten met daarop:



Leg het kind uit dat het spreekt als een slak en leg ook de nadelen daarvan uit: 'Anderen worden er "moe" van je te blijven volgen en haken af.' Zeg het kind dat het nu moet leren in een 'normaal' tempo te spreken.

3. Oefenen

Oefenmogelijkheden:

- zie 5.9 over samenhangend spreken. Sommige kinderen spreken zo langzaam doordat ze moeite hebben geordend te denken. Zie de begeleidingsaanwijzingen, die ook tot doel hebben vlot en geordend te spreken;
- zinnen nazeggen, en dan per zin zo vaak tot het vlot genoeg is;
- opzegversjes inoefenen. Zie bijvoorbeeld de opzegversjes in *Geheugentraining* (Curriculum schoolrijpheid, deel 5), Malmberg, Den Bosch, blz. 244-248. Doe dit ook met losse woorden. Zie blz. 249, 252 en 255 van *Geheugentraining*;
- spreek met het kind en herinner het aan plaat 2;
- wijs als het kind tijdens het spreken te langzaam spreekt op plaatje 2 van de strip;
- laat het kind met een ander kind spreken en geef aan wanneer het te langzaam spreekt;
- op VIS. 3.4 van *Geheugentraining* (Curriculum schoolrijpheid, deel 5), Malmberg, Den Bosch, op blz. 285 wordt de mogelijkheid gegeven met afbeeldingen zinnen weer te geven. Stel zinnen samen en oefen het snel uitspreken van deze zinnen.

4. Evaluatie

Maak na verloop van tijd weer een bandopname en vergelijk deze met de opname van vóór de speciale begeleiding. Geef eventueel een beloning.

5.2 Spreekt te snel

Begeleidingsaanwijzingen:

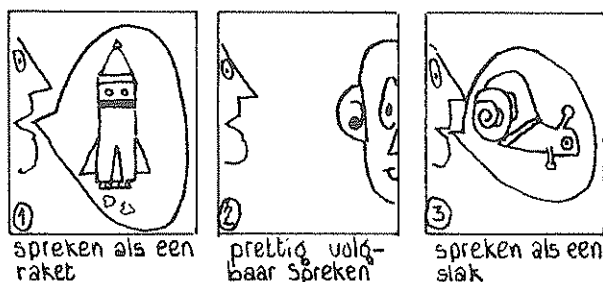
De begeleiding van kinderen die te snel spreken kan als volgt plaatsvinden:

1. Achtergronden

Te snel spreken kan als achtergrond hebben: onzekerheid, egocentrische houding, zeer snel kunnen denken en een algemene wat chaotische instelling.

2. Bewustwording

Maak het kind bewust van het hoge spreektempo door het op een cassette recorder op te nemen en na te bespreken, door het mee te delen of het groepsgenoten te laten zeggen. Om dit duidelijk te maken maakt u kaarten met daarop:



Leg het kind uit dat het spreekt als een raket en leg ook de nadelen daarvan uit in de vorm van: anderen kunnen je niet volgen en zullen afhaken. Zeg het kind dat het nu moet leren prettig volgbaar te spreken.

3. Oefenen

Oefenmogelijkheden:

- zinnen laten nazeggen en voordoen in welk tempo dat moet;
- met het kind spreken en het van tevoren herinneren aan plaatje 2 van de strip;
- als het kind spreekt en dat te snel gaat wijzen op de plaat;
- neem een kort gesprekje op en laat het kind dat in een rustiger tempo nazeggen;
- als het kind al kan lezen, kunt u het ook wat laten lezen en zo bewust maken van het feit dat het langzaam kan spreken;
- laat het kind met een ander kind spreken en geef aan wanneer het te snel spreekt.

4. Evaluatie

Maak na verloop van tijd weer een bandopname en vergelijk deze met de opname van vóór de speciale begeleiding. Geef eventueel een beloning.

5.3 Matige verbale vlothheid

Begeleidingsaanwijzingen: Pas ook de inhoud van 5.1 toe. Het kind doet dan ervaringen op met snel spreken. Wees in de gewone gesprekken geduldig en zeg zo weinig mogelijk voor.

- Laat het kind in elk geval eerst zelf nadenken, en voor zichzelf alles op een rijtje zetten en voorspreken en dan pas echt spreken.
- **Praatspel:** zie het overzicht op blz. 36/37 *Taaltraining*: onderdeel II 14.

5.4 Spreekt te luid

Begeleidingsaanwijzingen:

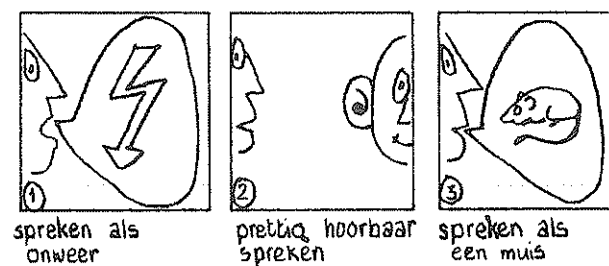
Als kinderen te luid spreken, kan de begeleiding als volgt plaatsvinden:

1. Achtergronden

Te luid spreken kan het gevolg zijn van een egocentrische houding. Het kind wil zich laten gelden. Zie voor informatie daarover het orthobeeld 'Faalangstige kinderen'. Te luid spreken kan ook te maken hebben met een onjuist stemgebruik, waarna vaak heesheid volgt. Ook kunnen gehoorproblemen een rol spelen. Informeer bij schoolarts/ouders of er sprake is van gehoorproblemen. Soms heeft het ook te maken met een thuissituatie waarin men veel schreeuwt of luid spreekt. Bekijk of ook wat aan deze veroorzakers kan worden gedaan.

2. Bewustwording

Maak het kind bewust van het luide spreken. Neem eventueel het stemgeluid van het kind op en vergelijk die opname met het stemgeluid van de klasgenoten die er ook op te horen zijn. Als u het niet op een cassette recorder kunt opnemen, kunt u het het kind meedelen. Om dit duidelijk te maken maakt u kaarten met daarop:



- Leg het kind uit dat het spreekt als onweer. Leg ook uit dat dat nadelen heeft: het maakt anderen bang en de meeste mensen houden er niet van zo toegeschreeuwd te worden. Zeg het kind dat het nu moet leren prettig hoorbaar te spreken.

Oefenen

Oefenmogelijkheden:

- zinnen laten nazeggen en voordoen met welke geluidsterkte dat moet;
- met het kind spreken en het van tevoren herinneren aan plaatje 2 van de strip: 'prettig hoorbaar spreken';
- als het kind spreekt en dat te luid gaat, wijzen op de plaat.

Evaluatie

- Maak na afloop van de begeleiding weer een bandopname en vergelijk deze met de opname van vóór de begeleiding. Geef eventueel een beloning.

5.5 Spreekt te zacht

Begeleidingsaanwijzingen:

Als kinderen te zacht spreken; kan de begeleiding als volgt plaatsvinden:

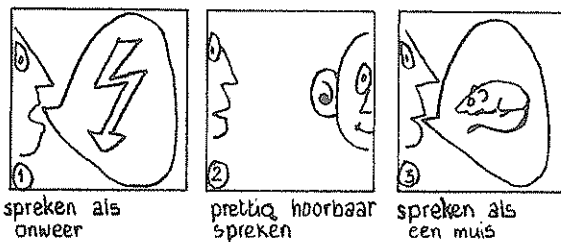
1. Achtergronden

Te zacht spreken kan veroorzaakt worden door spreekangst, faalangst, een matig zelfvertrouwen of

een onjuist stemgebruik. Als u dit laatste vermoedt, is het aan te bevelen een logopedist te raadplegen. Zie de orthobeelden 'Faalangstige kinderen' en 'Angstige kinderen'.

2. Bewustwording

Maak het kind bewust van het te zachte spreken. Neem eventueel stemgeluid van het kind op en vergelijk dat met het stemgeluid van de klasgenoten die ook te horen zijn. Als u het niet op een cassette recorder kunt opnemen, kunt u het aan het kind meedelen. Om dit duidelijk te maken maakt u kaarten met daarop:



Leg het kind uit dat het spreekt als een muis. Geef ook aan wat de nadelen daarvan zijn (anderen luisteren niet naar je en zullen op den duur geen contact meer met je opnemen). Zeg het kind dat het nu moet leren prettig hoorbaar te spreken.

Oefenen

Oefenmogelijkheden:

- zinnen laten nazeggen en voordoen met welke geluidssterkte dat moet;
- met het kind spreken en het van te voren herinneren aan plaat 2: 'prettig hoorbaar spreken';
- als het kind spreekt en dat te zacht gaat, wijzen op de plaat;
- zie ook 5.6: 'Spreekangst' op deze pagina.

Evaluatie

Maak na afloop van de begeleiding weer een bandopname en vergelijk deze met de opname van vóór de begeleiding. Geef eventueel een beloning.

5.6 Spreekangst

Begeleidingsaanwijzingen:

Spreekangst kan de volgende achtergronden hebben:

- faalangst of een algemeen beperkt zelfvertrouwen;
- problemen op het gebied van de spraak-/taalontwikkeling, waardoor het kind niet durft te spreken;
- een sociaal isolement waardoor het kind niet durft te spreken;

Voor de begeleiding van deze kinderen is van belang:

- Belangrijk is een goede en geleidelijke opbouw van eisen. Dat betekent dat u eerst gesprekjes in kleine settingen laat houden met een ander bevriend en sociaal makkelijk kind. Daarna gesprekjes in kleine groepjes van 3 à 4 kinderen en dan pas met de gehele groep;
- werk volgens de inhoud van het orthobeeld 'Faalangstige kinderen' blz. 353 en verder;

- werk volgens de inhoud van het orthobeeld 'Sociale problemen', blz. 645;
 - werk volgens de inhoud van dit orthobeeld om andere aspecten van de spraak-/taalontwikkeling speciaal te begeleiden;
 - zie ook 5.8 (op deze pagina) en werk volgens deze inhoud;
 - zie bijlage 4 op 'Spraak-/taalontwikkeling' 733. Het vooraangaande betekent dat er bij kinderen met spreekangst sprake is van een omvangrijke problematiek;
 - drie orthobeelden spelen een rol: 'Spraak-/taalontwikkeling', 'Faalangstige kinderen' en 'Sociale problemen'.
 - een werkwijze is, te beginnen met bijlage 8.7 op blz. 682 tot 684 en het kind te stimuleren en bewust te maken van successen. Oefen eventueel met kleine praatgroepjes korte zinnen of houd met kleine groepjes gesprekjes. Forceren is af te raden. Werk vervolgens aan het algemene zelfvertrouwen vanuit het orthobeeld 'Faalangstige kinderen' en begeleid spraak-/taalontwikkelingsaspecten.
- Begin de begeleiding beperkt en bouw steeds meer orthobeeldinhoud in.
- Zie ook: 8.1 op blz. 667, 8.2 op blz. 670, 8.3 op blz. 674, 8.4 op blz. 676, 8.6 op blz. 679.

5.7 Zegt (bijna) niets

Begeleidingsaanwijzingen:

Zie het orthobeeld 'Zwijgen' op blz. 803 en verder.

Spraak-/taalaspect:

5.8 Reageert nauwelijks op anderen, spreekt nauwelijks met anderen

Begeleidingsaanwijzingen:

Leer het kind op andere te reageren door de systematische klasgenootbegeleiding toe te passen. Daarbij komt het kind in contact met alle klasgenoten en stimuleert u/does u voor hoe je kunt reageren op anderen.

U kunt ook gebruik maken van de inhoud van blz. 682 t/m 684 en daarbij de begeleiding richten op het reageren op anderen; wat moet je zeggen of wat moet je doen?;

- bijlage 8.4 op blz. 676;
- bijlage 8.6 op blz. 679;
- bijlage 8.7 op blz. 682;
- Ook andere sociale vaardigheden en kennisaspecten zijn van belang. Voer ook de diagnose met betrekking tot de sociale ontwikkeling uit.
- *Praatspel.* Zie het overzicht op blz. 36-37.

5.9 Spreekt onsamenhangend

Begeleidingsaanwijzingen:

1 Achtergronden

Kinderen die onsamenhangend spreken, kunnen problemen hebben met de zinsbouw. Maar ook bij kinderen met een acceptabele zinsbouw kan de opeenvolging van zinnen onsamenhangend zijn. Veelal speelt

een te kort aan ordeningsmogelijkheden in het denken als gevolg van een cognitieve stoornis een rol.

2. Begeleidingsmogelijkheden

- Bekijk hoe de zinsbouw is en verbeter deze indien nodig en mogelijk.
- Raadpleeg ook de inhoud van de orthobeelden 'ADHD' en 'Moeilijk lerende kinderen'.
- Bevorder het samenhangend spreken door te werken met het Dagritmepakket en de kleine plaatjes daarvan. Het Dagritmepakket bevat platen waarop onderwijsactiviteiten staan aangegeven. Deze platen kunnen in het lokaal aan de muur worden gehangen en bieden zo ordening en structuur. Er is een versie voor kleuters en een versie voor kinderen die al lezen, spellen, rekenen, etc. Zie voor de kaartjes pagina 140.
- Voor kinderen die onsamenhangend spreken is het volgende van belang:
 - vermenigvuldig het blad met de dagritmekaartjes op blz. 140;
 - doe de plaatjes in doosjes;
 - neem een strook;
 - na iedere onderwijsactiviteit praat u met het kind na over

die activiteit en plakt het



kind een klein dagritmekaartje op de strook;

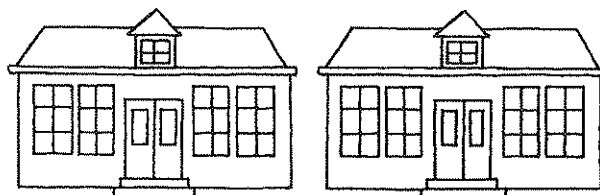
- aan het eind van het dagdeel wordt dat dagdeel nabesproken. Doe het kind voor hoe het aan de hand van deze strook achter elkaar samenhangende dingen kan zeggen;
- ook thuis kan men het kind zo laten praten over de schooldag/het schooldagdeel;
- vooral enkele keren herhalend zeggen wat er die dag achtereenvolgens is gebeurd is van belang;
- Samenhangend spreken kan ook n.a.v. plaatjes die een dag voorstellen. Op 'Spraak-/taalontwikkeling' 737 en 738 zijn daarvan twee voorbeelden gegeven. Vermenigvuldig de bladen.
- laat de plaatjes losknippen en in een goede volgorde leggen.

Ook hier is het de bedoeling ordening aan te brengen in de dag en het kind geordend daarover te laten praten. U doet dat voor en vertelt aan de hand van de plaatjes wat er gebeurt. Daarna leert u het kind ook zinnen samenhangend achter elkaar uit te spreken. Doe het indien nodig plaatje voor plaatje. Leer het kind eerst wat over de eerste twee plaatjes vertellen. Daarna worden de eerste drie plaatjes geoefend, dan de eerste vier, enzovoort. Het gaat erom dat het kind achter elkaar meerdere zinnen samenhangend uitspreekt. De plaatjes steunen dan het denken. Samenhangend spreken naar aanleiding van de week. Zorg voor plaatjes met afbeeldingen van de week. Op 'Spraak-/taalontwikkeling' 738 t/m 739 worden voorbeelden gegeven. De plaatjes spreken voor zichzelf:

- dinsdag: twee bloemen (tweede dag naar school);
- woensdag: school voor de helft gekleurd, halve dag naar school;

- vrijdag: laatste keer naar school: pijl op vijfde eendje;
- zaterdag: school gesloten. Op de platen staan ook kleine schooltjes:

Eén zo'n schooltje is één keer naar school (bijvoorbeeld woensdag) en twee schooltjes betekent dus twee keer naar school (bijvoorbeeld maandag). Er is ook een pijl om met een wasknijper onder de kaartjes



te hangen en zo aan te geven welke dag het is. In het lokaal kan zo 'de week aan de muur worden gehangen'. Leer het kind nu, net zoals bij 2.4, vlot achter elkaar te vertellen hoe de week eruitziet. Oefen dat geleidelijk in. Als dat door het kind vlot verteld kan worden, kunnen ook bijzonderheden van iedere dag worden besproken. Vermenigvuldig dit blad ook voor de ouders en laat men 'de week' aan de muur van de kamer van het kind bevestigen en er regelmatig over praten. De voorafgaande aanpak kan ook worden gehanteerd naar aanleiding van stripverhalen die het kind zelf samenstelt. Zie verder:

- bijlage 4 op 'Spraak-/taalontwikkeling' 733;
- *Taaltraining* IV.11 t/m IV. 11 en V.1 t/m V. 11;
- zie ook Viso Didac van Prolog K2 uit Bodegraven;
- zie ook Geordend denken van Prolog K2 uit Bodegraven.

6.1 Taalbegrip

Begeleidingsaanwijzingen:

Een gebrekkig taalbegrip kan een relatie hebben met een gebrekkige woordenschat (zie 3.1 t/m 3.4). Er kan ook sprake zijn van verbale verwaarlozing in de thuis-situatie of een algemeen verminderd begrip.

- Zie in dit laatste geval het orthobeeld 'Moeilijk lerende kinderen';
- *Taaltraining* onderdeel 11.2, 11.16, 11.17, 11.18;
- Zie ook 6.2 over het leren luisteren.

6.2 Luisterhouding/luisteren

Begeleidingsaanwijzingen:

Problemen op dit gebied kunnen naast een verwaarlozing ook te maken hebben met gehoorproblemen. Verzekert u ervan dat daarvan geen sprake is. Pas ook de directie begeleidingsperiode toe van techniek 3-11, blz. 100 en geef het kind concrete tips m.b.t. de luisterhouding. Zie ook:

- Praatspel, zie overzicht blz. 36-37.
- Geheugentraining zie blz. 69.

6.3 Auditieve waarneming

Begeleidingsaanwijzingen:

In het kader van de taal-/spraakontwikkeling is vooral de auditieve discriminatie van belang, dat wil zeggen

aangeven of twee woorden hetzelfde zijn of verschillend, en nazeggen.

- Praatspel, zie het overzicht op blz. 40-41;
- Geheugentraining: blz. 234-307;
- Pravoo Leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo, bijlage 260, 355;
- De map Speciale leesbegeleiding aanvankelijk lezen. Pravoo-uitgave, blz. 40.

6. Ouderadvisering

Zie uit de map *Tips voor thuis* pagina 41, 103, 136, 140.

7. Verder lezen/websites

- Weller, Marquerite, e.a. *Spraak- en taalproblemen bij kinderen*. Van Gorcum, 2001;
- Goorhuis-Brouwer, S.M. en A.M. Schaerlaekens, *Handboek taalontwikkeling, taalpathologie en taaltherapie bij Nederlandssprekende kinderen*, De Tijdstroom, 2000, geheel herziene druk.
- Dungen, Leen van den en M. Verboog, *Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen*, Coutinho, Muiderberg, 1991

Websites

- Er staat veel informatie op de site: www.nvlf.nl
- Zie ook:
- <http://taaluniversum.org/onderwijs/>
- <http://www.nvvs.nl/>

8. Bijlagen

In de bijlagen komt het volgende aan de orde:

- Bijlage 1: begeleidingstechnieken;
- Bijlage 2: woordenschatopbouw;
- Bijlage 3: eigen woordenboekje;
- Bijlage 4: spreken naar aanleiding van series plaatjes
- Bijlage 5: Beleefde taal.

Bijlage 1: begeleidingstechnieken

Spraak-/taalbegeleiding behoort tot het domein van de orthodidactiek. Binnen de orthodidactiek werkt men met orthodidactische technieken. Dat zijn werkwijzen ten behoeve van kinderen met belemmeringen op het gebied van de ontwikkeling van kennis en vaardigheden. Bij de begeleiding van kinderen met spraak-/taalproblemen kan men met specifieke technieken werken. In het nu volgende worden enkele spraak-/taalbegeleidingstechnieken weergegeven.

1.1 Indirect herhalen

Het kind maakt een fout; u zegt dan niet: 'Dat is fout, je moet zeggen...' Door dit soort berispingen raken kinderen met spraak-/taalproblemen gespannen en zullen ze nog meer fouten maken. Beter is indirect herhalen. Als het kind zegt: 'Geef mij de *tein* even', zegt u: 'O, wil jij de trein.' Als het kind zegt: 'Ik heb het *dichtgeschuifd*', zegt u: 'O, heb jij het raam dicht-

geschoven.' Na een fout van het kind spreekt u dus een zin uit waarin de fout is hersteld.

1.2 Je openstellen

U zit in een kring. U wacht tot alle kinderen rustig zijn. U kijkt uitnodigend de kring rond... en zwijgt, met aandacht voor allen. Zo schept u een sfeer waarin kinderen erbij willen zijn, zich willen uiten. U onderstreept dit door rustige gebaren.

1.3 Luisteren

U probeert rust over te brengen. U knikt bevestigend bij wat een kind zegt. U kijkt naar alle kinderen en houdt alle non-verbale en verbale reacties in de gaten. U stimuleert het spreken door uzelf te verplichten er niet te snel tussen te komen en hooguit eens te 'hummen'. Door uw blik en gebaren probeert u de reacties van de kinderen op elkaar te betrekken.

1.4 Uitleggen, informatie geven

U legt in het gesprek iets uit of geeft informatie, bijvoorbeeld: 'Op je verjaardag vier je feest, omdat je vroeger op die dag bent geboren.'

1.5 Suggesteren

U merkt iets op waardoor het onderwerp van gesprek in een ander licht komt te staan, bijvoorbeeld: 'Vieren mensen alleen maar feest op hun verjaardag?'

1.6 (Be)oordelen

Bij het vertellen over feesten aan de hand van een plaat zegt u bijvoorbeeld: 'Nee, dat staat niet op de plaat' of: 'Goed gezien, de plaat gaat over een verjaardagsfeest. Dat kun je zien aan...'

1.7 Iets opleggen

U eist bijvoorbeeld dat een kind zijn mond houdt, er niet tussendoor roept, een ander laat uitspreken. U kunt ook de inhoud opleggen door bijvoorbeeld op te merken: 'Nee, nu praten we samen over feesten'.

1.8 Terugkoppelen

U zegt nog eens met eigen woorden wat een kind bedoelde, bijvoorbeeld in een gesprek over feesten: 'Oma was jarig en omdat het spiegelglad was, kwamen er maar weinig mensen; wat dacht je toen?'

1.9 Verhelderen

Bijvoorbeeld: 'Dus oma was jarig; wie kwamen er allemaal?' U helpt op deze manier een kind orde te brengen in wat het wil meedelen, zodat het voor iedereen duidelijk wordt.

1.10 Vragend aansluiten

U sluit aan bij wat een kind zegt door bijvoorbeeld te vragen: 'Vertel eens over dat cadeautje dat je voor oma had meegebracht... Hoe zag het eruit? Wat kun je ermee doen?'

1.11 Interpreteren

U herhaalt iets van wat een kind vertelt, maar u doet dat in een bepaalde richting, bijvoorbeeld: 'Tijdens het feest gooide de poes een vaasje om... Was ze misschien geschrokken? Vertel eens, waardoor gebeurde dat, denk je?'

1.12 Vragend iets toevoegen

U maakt een opmerking waardoor het gespreksonderwerp er een aspect bij krijgt, bijvoorbeeld: 'Karin, je zegt dat je het jammer vond dat er zo weinig mensen op het feest waren, maar heb je toch niet veel plezier gehad? Vertel daar eens over.'

1.13 Vragen stellen

Vragen die u stelt kunnen toegespitst zijn op:

- *beleven*. U vraagt bijvoorbeeld bij het thema 'Bang zijn': 'Sander vertelde net over een enge droom. Hebben jullie ook wel eens zoiets meegemaakt? Vertel maar eens, Janneke...' (U laat Sander ervaren dat bang zijn iets is dat we allemaal kennen);
- *onthouden*. Zulke vragen komen bijvoorbeeld vaak voor tijdens en na een vertelling. Als het kind onthouden heeft wat ter sprake is gekomen, kan het er een antwoord op geven. Dergelijke vragen kunnen bijvoorbeeld betrekking hebben op:
 - de volgorde in een verhaal,
 - namen en plaatsen,
 - situaties in een verhaal;
- *weten*. Zulke vragen komen in alle thema's wel voor. Ze gaan vaak over woord- en begripkennis:
 - wat is een zebraadpad?
 - waar woon je?
 - wat is een bibliotheek?
- *begrijpen*. Zulke vragen gaan in op verbanden en relaties tussen verschillende zaken, bijvoorbeeld: 'Hoe zou het komen dat Katrijn moest huilen?' Dit begrijpen kan betrekking hebben op nadenken over relaties en eigenschappen (taaldenken) als:
 - oorzaak,
 - gevolg: hoe kan het?
 - middel,
 - doel: waarom?
- *communiceren*. Bijvoorbeeld:
 - waar moet je aan denken als je iets gaat uitleggen?
 - wat doe je als je iemand niet meer kunt volgen?
- *creëren*. Het bedenken van iets 'nieuws'. We noemen het vaak 'spelen met taal'. Voorbeelden zijn:
 - een kind antwoordt op een vraag over groeien met: 'De telefoondraad groeit',
 - u vraagt (bij ziek-zijn) de kinderen op het spreekuur van de dokter allerlei namen van ziekten te bedenken, bijvoorbeeld 'pindapukkels',
 - u vraagt de kinderen allerlei rijmwoorden te fantaseren of in rijm te variëren op een toverspreuk als 'Sim sala bim bom buiten, ik tover een koe met spruiten';
- *reflecteren*. Het nadenken bij (overdenken van) eigen taaluitingen en die van anderen. U vraagt wie er een ander woord voor kip kent; kinderen noemen dan

bijvoorbeeld toktok, kiep, tuut, o.i.d. Of u laat de kinderen erop letten hoe in een rollenspelletje iets op verschillende manieren kan worden gezegd.

1.14 Expanderen

Dat is het uitbreiden, uitbouwen van een uitspraak van het kind in de richting van een goede zin. Een kind zegt bijvoorbeeld: 'gooien bal'. U reageert met: 'Jan gooit met de bal.'

1.15 Modelleren

Dit gebeurt als we het kind een goed model aanbieden. U zegt bijvoorbeeld: 'Die vogel vliegt.' Daarna wijst u op een andere vogel, die in een boom zit, en vraagt: 'Wat doet die vogel?' Het kind antwoordt: 'Die vogel zit in de boom.'

1.16 Reformuleren

In andere woorden herhalen om bijvoorbeeld een uitgebreider of beter antwoord te krijgen.

1.17 Verbaliseren

Verbaliseren is het onder woorden brengen van hetgeen het kind doet. Op die manier kan het kind taal leren aan de hand van eigen handelen.

Bijlage 2: Woordenschatopbouw

Taal is niet iets dat kinderen in de eerste plaats van plaatjes moeten leren. Taal moet geleerd worden binnen taalgebruikssituaties. Taal dient ervaren te worden tijdens de concrete uitvoering van handelingen. Voor een orthodidactische aanpak adviseren we een opbouw in drie stappen.

Stap 1: handelingsniveau

Ter vergroting van de woordenschat hanteren we twee uitgangspunten:

- uitgangspunt 1: de basis voor de woordenschat is de concrete handeling;
- uitgangspunt 2: de te grote hoeveelheid woorden waarmee kinderen met een beperkte woordenschat worden geconfronteerd belemmert de verdere ontwikkeling van de woordenschat.

Dit laatste betekent dat in het kader van de speciale leerlingenbegeleiding van kinderen met een beperkte woordenschat gedurende enige tijd het gerichte aanbod van de woorden moet worden beperkt. Met van alles en nog wat bezig zijn is te ongericht en levert te weinig vooruitgang op.

Deze twee uitgangspunten kunnen als volgt worden vertaald naar de begeleidingspraktijk. Kies een concrete handelingssituatie, bijvoorbeeld een spelsituatie. U kunt zelf een spelsituatie kiezen of samenstellen, maar u kunt ook gebruik maken van kant-en-klare spelsituaties zoals bijvoorbeeld weergegeven in het Handboek spelbegeleiding (Pravoo, Lekkerkerk). U kunt bijvoorbeeld met het kind met de beperkte woordenschat in de poppenhoek spelen. U speelt dan het in-bad-doen van een baby. Daarvoor maakt u eerst

een woordpakket van minimaal tien woorden. In dit pakket stopt u de woorden die bij het in-bad-doen aan de orde komen, bijvoorbeeld:

- wiegje;
- uitkleden;
- washandje;
- wassen;
- shampoo;
- afspoelen;
- afdrogen;
- aankleden;
- haar kammen;
- opruimen.

Tijdens het spelen worden de woorden van het woordpakket regelmatig en veelvuldig gehanteerd in de vormen:

- de leerkracht handelt en spreekt;
- het kind handelt en de leerkracht spreekt;
- het kind handelt en spreekt (de leerkracht vraagt eventueel).

Stap 2 plaatjesniveau

Deze aanpak (concrete handelingen en woordpakketten) kunt u ook hanteren bij bijvoorbeeld het werken met ontwikkelingsmaterialen. De spelsituaties met de tien woorden worden herhaald tot het kind de woorden zelf ook hanteert. Zoek bij de tien woorden van het pakket plaatjes. In het voorbeeld van het in bad doen kunt u het blad *Kinderen of Ouders van nu* aanschaffen en daar de plaatjes uithalen. Als u bijvoorbeeld het onderwerp garage met het kind speelt, kunt u een of meer bekende autobladen aanschaffen. Een à twee nummers leveren al heel wat plaatmateriaal op. De tien plaatjes van de tien woorden uit het woordpakket plakt u op karton en plastificeert u. De plaatjes worden bekeken. Het gaat er vooral om dat het kind vertelt wat het op de plaatjes ziet. U kunt de plaatjes ook nog in de juiste volgorde laten leggen.

Stap 3: verhaalniveau

Pas nu wordt het mogelijk een verhaal te vertellen over dit onderwerp. U kunt verhalen die aansluiten bij het thema zoeken, maar u kunt ze ook zelf bedenken. In het geval van het in-bad-doen van een baby vertelt u een verhaal over een baby die in bad wordt gedaan, waarbij er iets grappig gebeurt. Ook hier gaat het erom dat u de woorden uit het woordpakket zo vaak mogelijk gebruikt.

Het vervolg

Als een thema zo is afgewerkt, neemt u weer een ander thema. U kunt aan de bouwtafel rond het thema 'garage' spelen, in de zandtafel rond het thema: 'de berg', in de bouwhoek rond het thema 'de spoorwegen', etc. Door deze concrete en vastgelegde manier van werken kunt u veel beter vaststellen wat het kind ervan heeft geleerd.

Toegevoegde mogelijkheden

Deze aanpak kunt u ook hanteren als de uitspraak van het kind niet zo goed is. U spreekt de woorden van het woordpakket extra duidelijk uit en u verbetert het kind indirect. Dat wil zeggen dat als de uitspraak van het kind niet goed is, u daarop reageert door het verkeerd uitgesproken woord onmiddellijk daarna duidelijk in een zin uit te spreken. Met behulp van de losse plaatjes kunnen de woorden nog weer extra geoefend worden. Bekijk op welke manier men hierop thuis kan aansluiten. Het is mogelijk dat men het woordpakket ook krijgt en ook thuis deze woorden gebruikt. Ook de plaatjes zouden thuis kunnen worden besproken.

Bijlage 3: Eigen woordenboekje

Neem een klein boekje met een alfabetische indeling en een harde kaft. Als tijdens de alledaagse (taal) onderwijsactiviteiten of tijdens de speciale taalbegeleidingsactiviteiten bepaalde woorden, werkwoorden, gezegden, spreekwoorden of uitdrukkingen moeilijk blijken, kunnen ze in dit woordenboekje worden opgenomen. Noteer dan het woord, een omschrijving van de betekenis en een zin waarin het woord voorkomt, eventueel aangevuld met meer voorbeelden of een illustratie.

Deze woorden worden op de volgende wijzen ingeoeft:

- regelmatig wordt het hele woordenboekje doorgenomen;
- u zegt een woord en het kind geeft de betekenisomschrijving;
- u zegt het woord en het kind zegt een zin waarin het woord voorkomt;
- u geeft een betekenisomschrijving en het kind zegt het woord;
- u zegt een zin waarin het woord voorkomt en het kind zegt het belangrijkste woord uit de zin. Gebruik deze vormen door elkaar en oefen zo de betekenis in. Herhaal dat veelvuldig opdat de inhoud van het boekje 'warm' blijft.
- geef het boekje mee naar huis en laat men daar ook oefenen.

Bijlage 4: Spreken naar aanleiding van series plaatjes

Vlot leren spreken kan ook met behulp van series plaatjes. Op 'Spraak-/taalontwikkeling' 735-736 en 740-741 vindt u twee van dergelijke series. In veel werkbladen voor kinderen in groep 1 en 2 en in taalmethoden wordt gebruik gemaakt van dit type strips. Ook zijn er kaartjes met series afbeeldingen die op-eenvolgend zijn. Bestaande series zijn:

- *Opeenvolgend denken* (Boek- en leermiddelen-centrale in Arnhem);
- *Eenvoudige fotografische opeenvolging* (Boek- en leermiddelen-centrale in Arnhem);
- *Taaltraining*, Curriculum schoolrijpheid, deel 4

(Malmberg, Den Bosch): werkblad 9a, 9b, 9c, 9d, 9e, 12b, 15a, 15c, 15d, 15e, 15f, 15g, 15h, 19c, 19d, 19e, 23a, 23b, 23c;

• Zie ook Viso Didac, uitgegeven bij Prolog K2 in Bodegraven.

De werkwijze is dan:

1. Knip de plaatjes los en laat ze door het kind in de goede volgorde neerleggen.
2. Praat met het kind over de gebeurtenissen op de plaatjes en corrigeer eventueel de volgorde.
3. Vertel nu zelf een lopend verhaal aan de hand van de plaatjes.
4. Herhaal dat enkele malen.
5. Vraag het kind nu ook dat verhaal te vertellen. Lukt dat onvoldoende, oefen dan het verhaal plaatje voor plaatje in.
6. Behandel zo diverse series.
7. Vooral veelvuldig herhalen en reeds behandelde series regelmatig weer laten opzeggen is van belang.

Slotopmerking

Veel kinderen met spraak-/taalproblemen worden te weinig gestimuleerd om diverse zinnen achter elkaar uit te spreken. Ze moeten antwoorden op vragen, maar zeggen te weinig zinnen achter elkaar. Voor het verbeteren van de spreekvaardigheid is dat juist van belang. Bij het spreken over de plaatjes is het van belang geen losse dingen of gebeurtenissen op te sommen, maar een lopend verhaal te maken waarin een kind met een naam de hoofdrol speelt. Zorg ook voor overgangszinnen tussen de plaatjes. Een voorbeeld daarvan is het volgende verhaal, bij de tweede serie plaatjes op 'Spraak-/taalontwikkeling' 741.

Josje gaat met vakantie. Voordat ze weg kan moet ze de vakantiespullen bij elkaar zoeken. Ze gaat een voettocht maken en stopt de spullen in een rugzak. Als alles is ingepakt, kan ze weggaan. Na een poos lopen wordt ze moe en gaat ze uitrusten. Tegen een dikke boom kan ze goed uitrusten. De rugzak doet ze af. Van dat lopen heeft ze ook wel honger en dorst gekregen. Ze gaat op de grond zitten en rust lekker uit. Jos geniet van de natuur en van het leuke fluiten van het vogeltje op de tak van een andere boom. Als het avond is geworden, zet ze de tent op en al gauw valt ze in slaap.

Veel kinderen zullen moeite hebben dit precies zo na te vertellen. Hanteer dan Bijlage 1 met de begeleidingstechnieken en verbeter zo geleidelijk het verhaal van het kind. Andere mogelijkheden zijn:

- een verhaal naar aanleiding van een vertelplaat/prent. Bedenk een verhaal en leer het kind dat na te vertellen;
- opzegversjes. Zie blz. 244 en verder van *Geheugentraining*, Curriculum schoolrijpheid, deel 5 (Malmberg, Den Bosch);
- maak diverse zinnen met behulp van de plaatjes van blz. 287 van *Geheugentraining*, Curriculum schoolrijpheid, deel 5 (Malmberg, Den Bosch). Zie voor een

uitleg daarbij blz. 285. Leg een aantal zinnen onder elkaar en laat die achtereenvolgens opzeggen. Dit kan ook met *Pikto* van de Boek- en leermiddelencentrale in Arnhem;

- het bovenstaande kan ook met stripverhalen gebeuren (bijvoorbeeld uit *Allemaal Taal* van Zwijsen in Tilburg);
- oudere kinderen kunt u ook korte stukjes tekst laten lezen en daarna laten navertellen.

Bijlage 5 Beleefde taal

Bij het speciaal begeleiden van de taalontwikkeling zoekt men het veelal in de diverse kant-en-klare pakketten zoals *Knoop het in je oren*, *Taalplezier*, etc. Die aanpak is wel logisch omdat men de zekerheid wil niets te vergeten of omdat men denkt dat er een vaste opbouw bestaat in het aanbieden van woorden en men zich strak moet houden aan frequentie- of streeflijsten. Een nadeel van veel van die kant-en-klare taalstimuleringsprogramma's is dat ze bij de taalstimulering vertrekken van door de programmamakers voorgestelde thema's waarbij soms zelf een werkblad het vertrekpunt is zoals bijv. bij *Taalplezier* van het CITO. De afgelopen jaren is echter bekend geworden dat het effect van deze programma's niet voldoende is. Een verklaring daarvoor is dat het starten van de taalbegeleiding op vier-jarige leeftijd eigenlijk al te laat is. Eigenlijk zou je bij veel kinderen in de voorschoolse periode al begeleiding moeten kunnen bieden. Een tweede verklaring is dat men ook vraagtekens kan zetten bij de wijze van taalbegeleiding. In dit leerlingvolg- en hulpsysteem willen we een alternatief aanbieden in de vorm van de aanpak van de *Beleefde taal*.

De hoofdprincipes van de *beleefde taal* zijn:

- Het labelen (het handelen voorzien van taal) van concreet dagelijks gedrag van kinderen
- Binnen de schoolsituatie gaat het bij het concrete gedrag om taalgebruikssituaties tijdens het spelen, werken, omgaan met anderen en binnen projecten die men met de gehele klas uitvoert.
- Beleefde taal is op twee manieren beleefd, nl. gebaseerd op ervaringen van kinderen en sociaal beleefd in de vorm van 'net' taalgebruik.
- Gelabelde taal moet meestal ook ingeprent worden.

Uitvoering

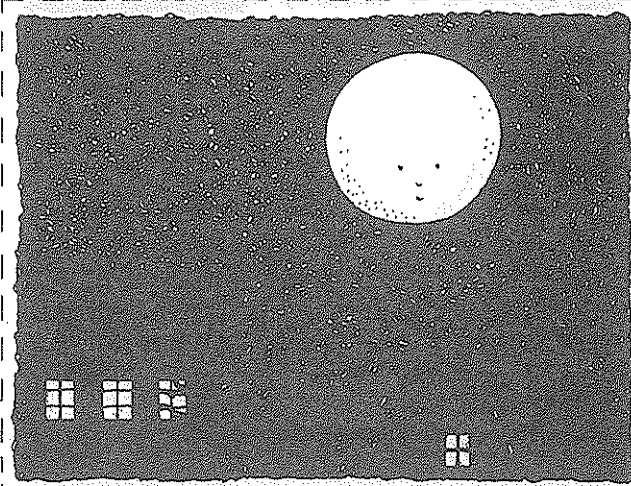
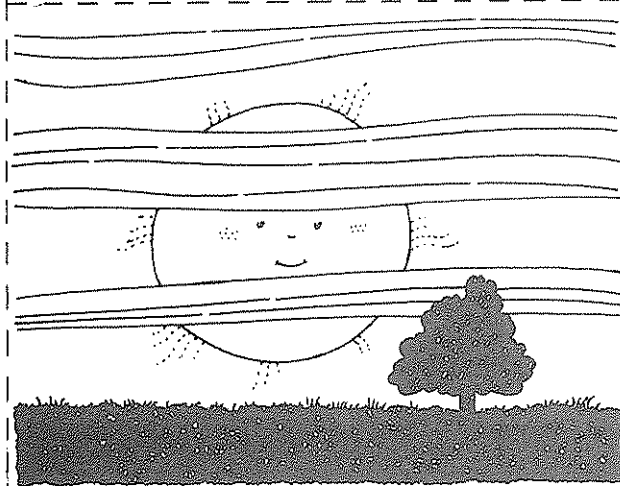
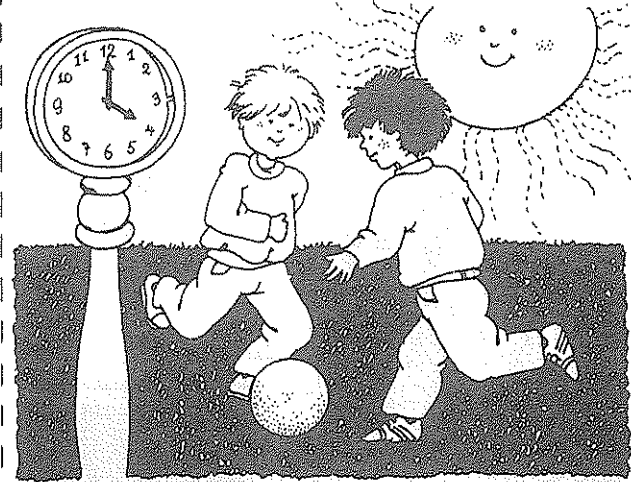
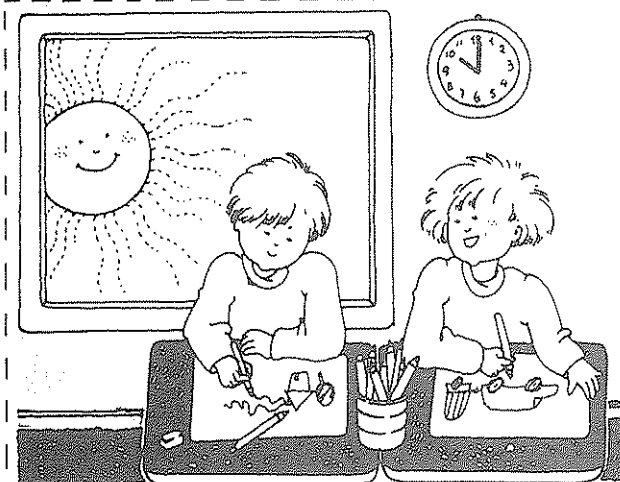
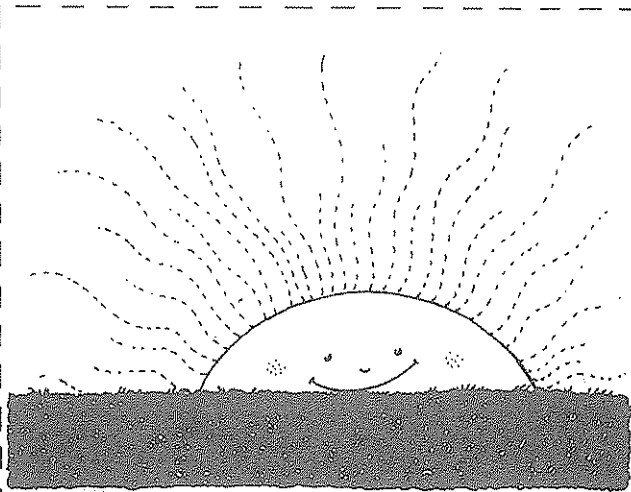
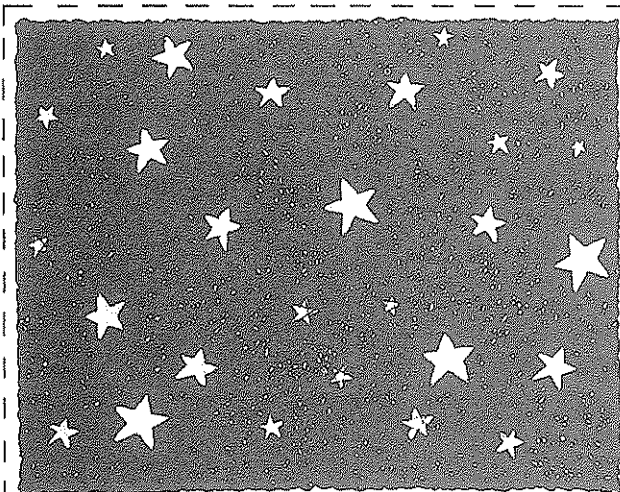
Het programma van de *Beleefde taal* kent de volgende opbouw:

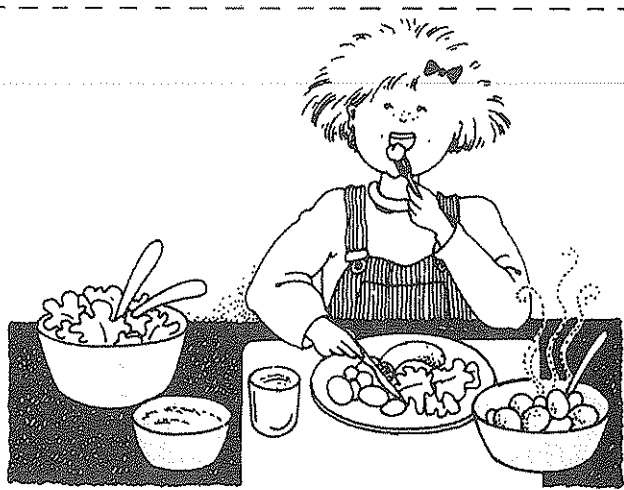
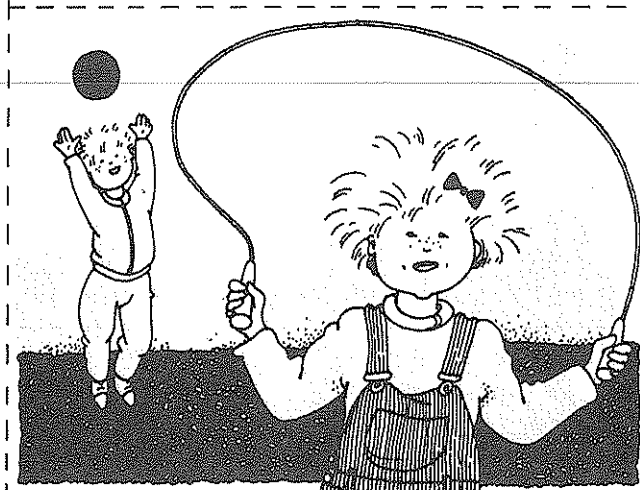
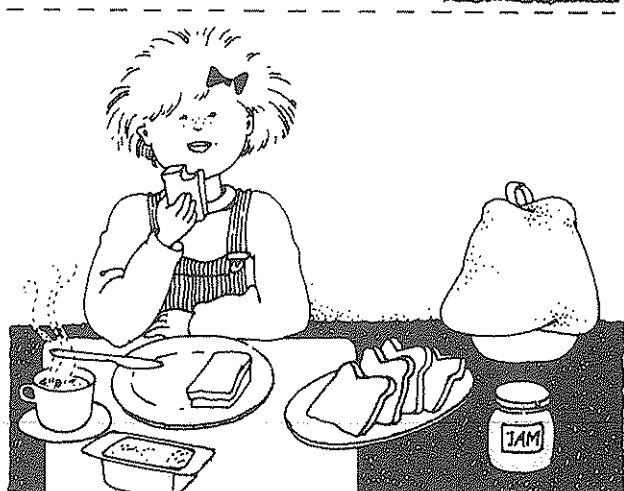
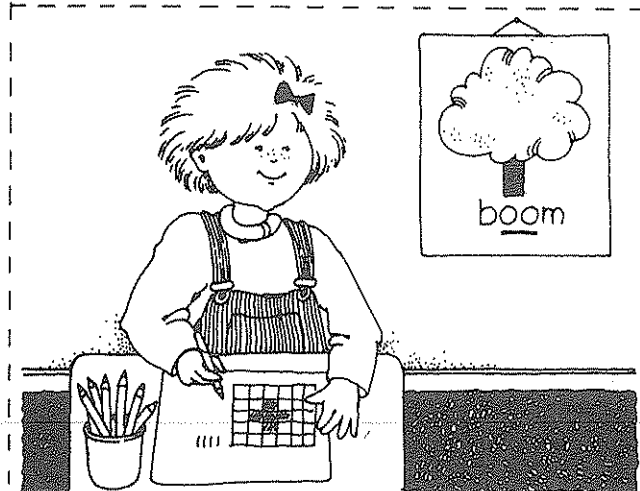
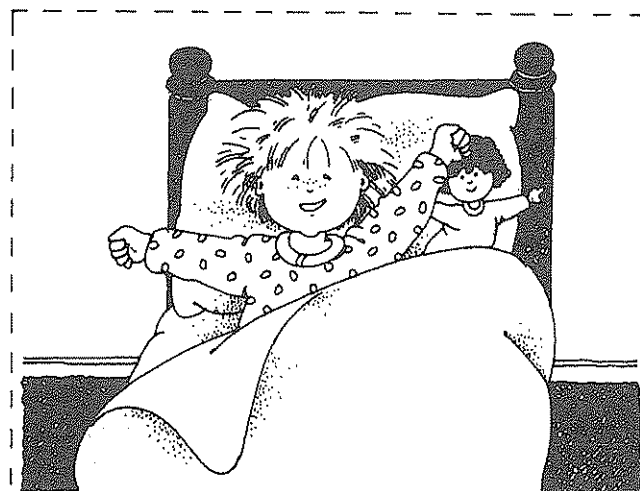
- Stap 1: Kies een taalgebruikssituatie
- Stap 2: Bepaal de taaldoelstelling(en)
- Stap 3: Voer de begeleiding uit.

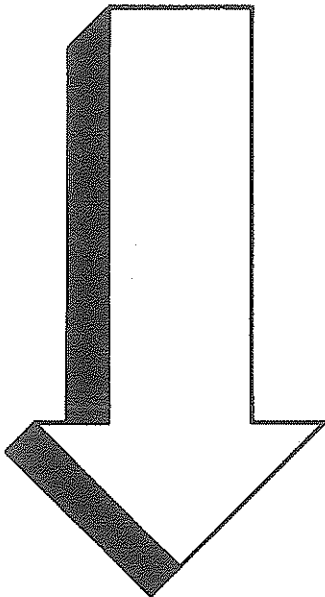
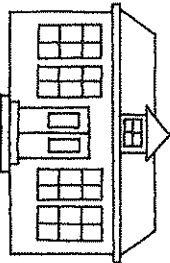
Stap 1: Kies een taalgebruikssituatie

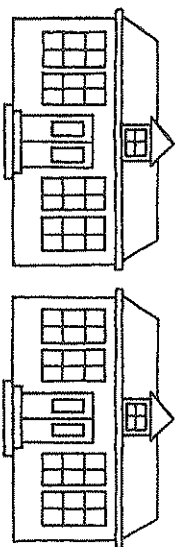
De basis voor het verder ontwikkelen van de taal is een taalgebruikssituatie die in de klas beleefd kan worden. Maak een keuze uit:

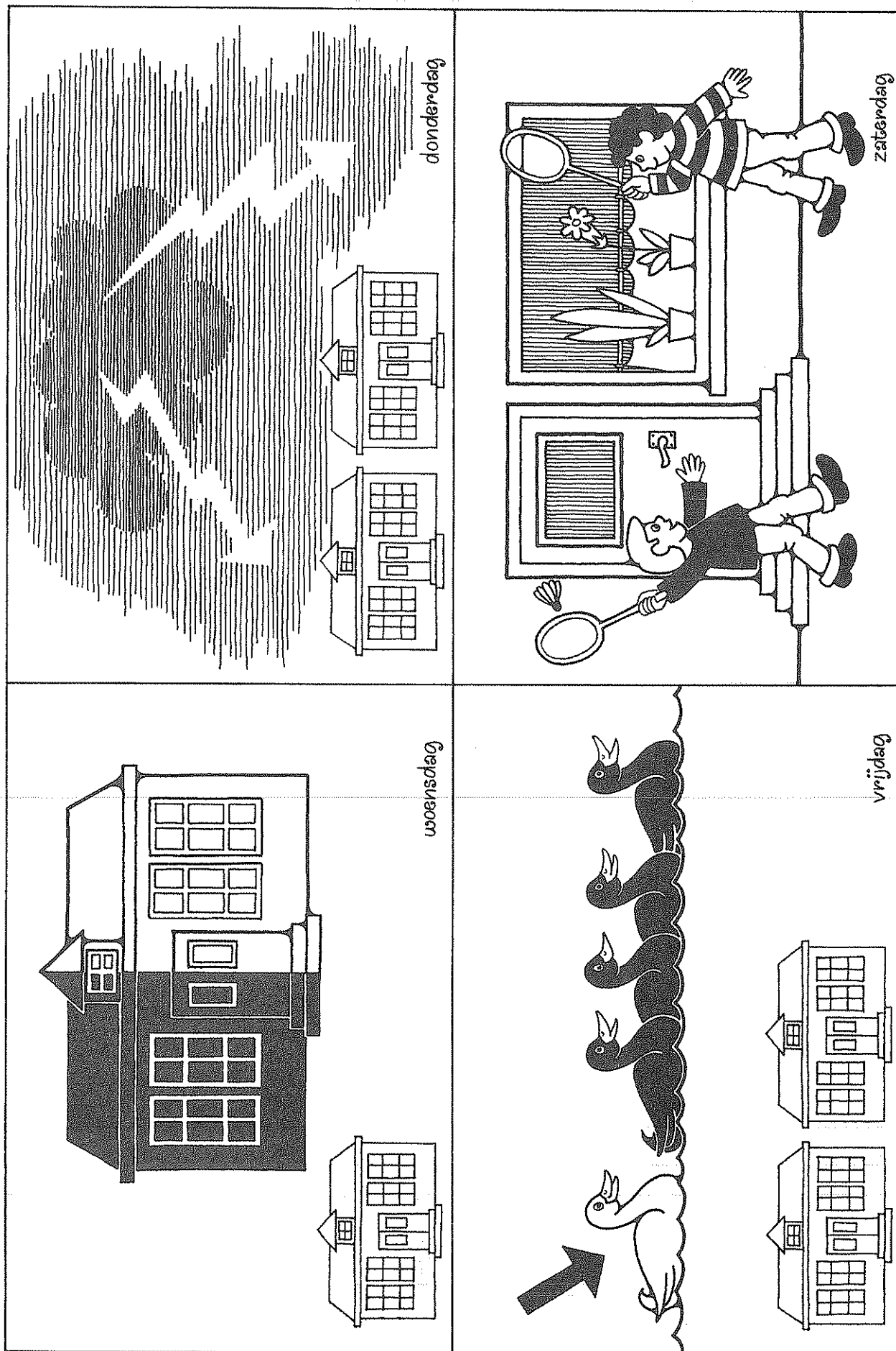
- spelen in een spelplaats zoals bijv. de poppenhoek of de bouwtafel. In de poppenhoek kunt u kiezen voor

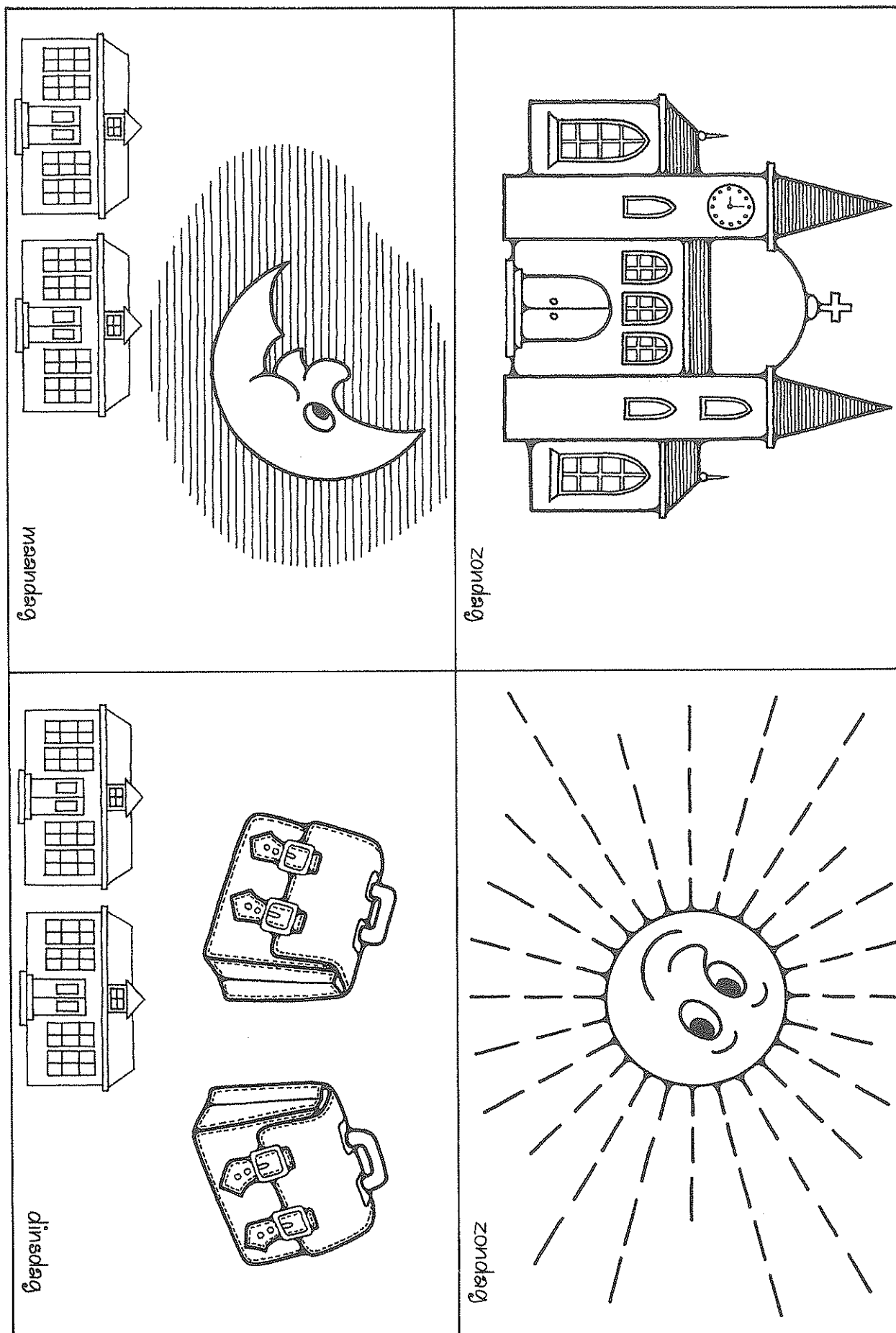


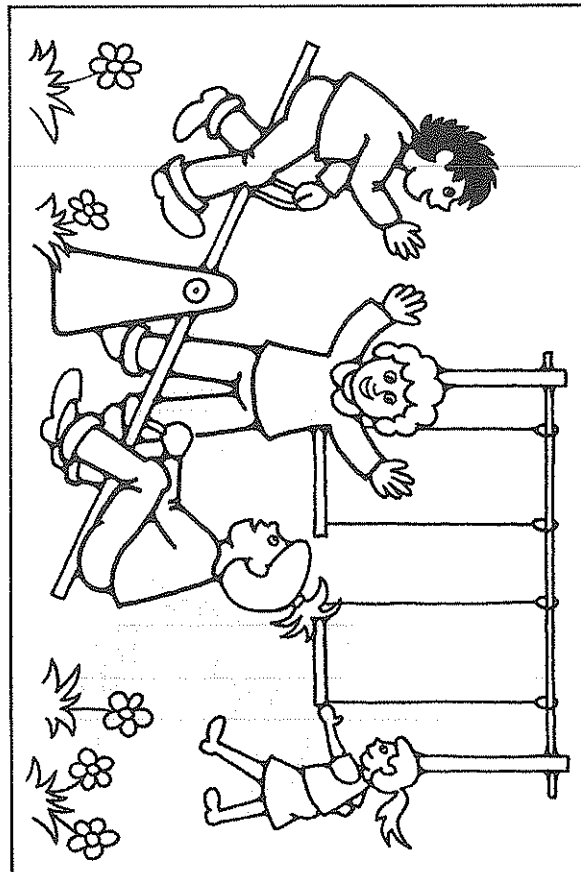
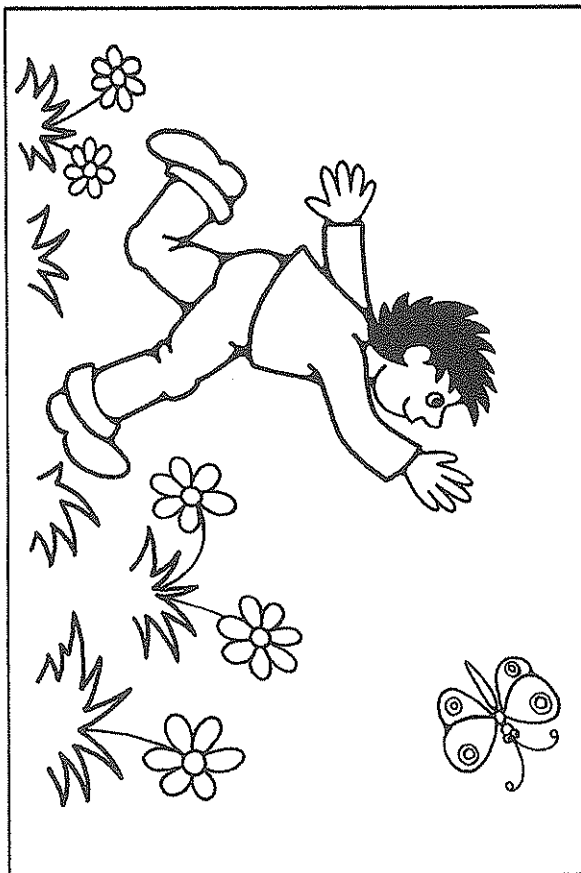
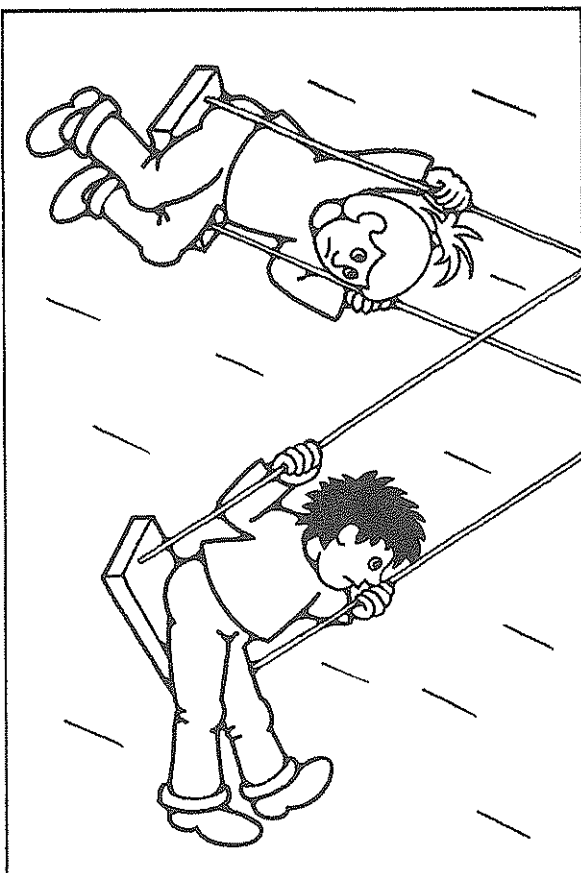


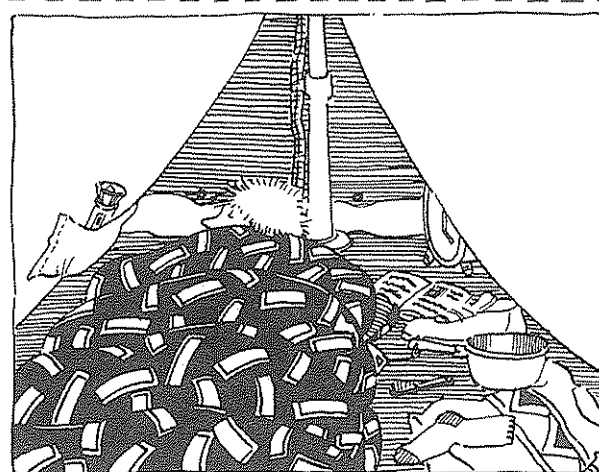
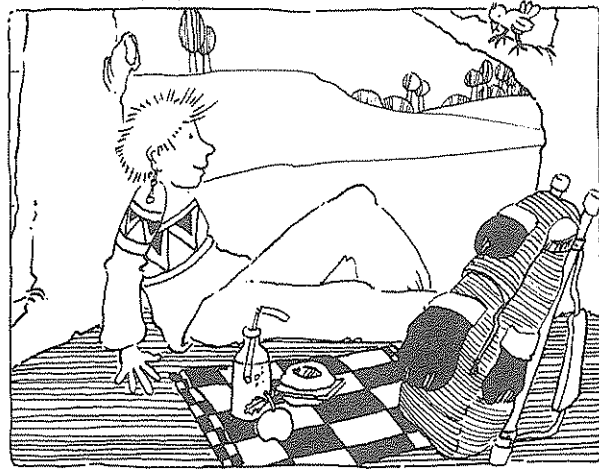
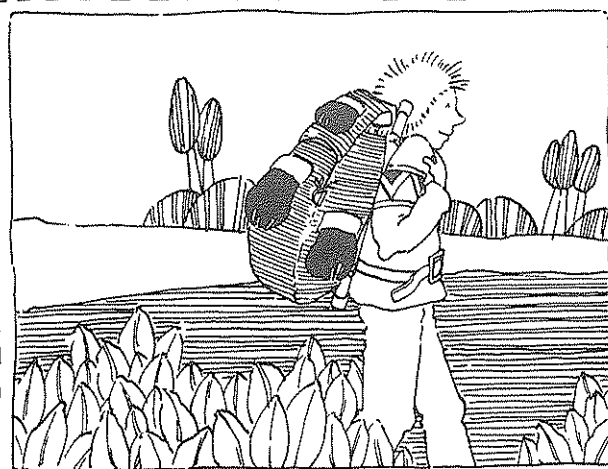
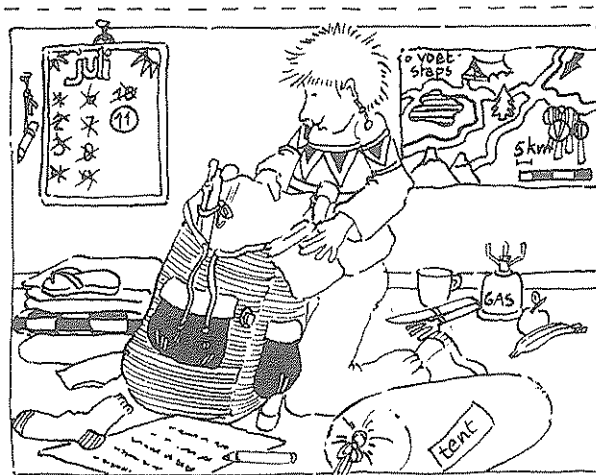
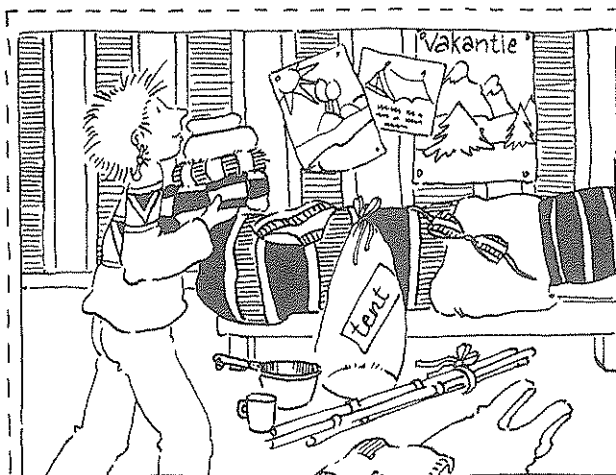
 de piji	zelf een dag tekenen (woensdag)  woensdag
zelf een dag tekenen (maandag, dinsdag, donderdag, vrijdag)	zelf een dag tekenen (zaterdag, zondag)











het thema 'eten koken' en aan de bouwtafel bijv. het thema de straat. Zie voor een opzet daarvoor blz. 703-705 met het voorbeeld van de diertuin. Vooral bij jonge kinderen is het belangrijk iets te kiezen waarvan u zeker weet dat ze dat graag doen.

- buiten spelen; hier is het aan te bevelen het thema te beperken tot bijv. de kar of de zandbak.
- werken zoals beeldende expressie of ontwikkelingsmaterialen
- bewegingsonderwijs bijvoorbeeld in het speellokaal
- projectgekoppeld: u kunt de taalontwikkelingsdoelstellingen ook koppelen aan de projecten die u uitvoert. Het grote voordeel hiervan is dat de gehele klas in het kader van het thema bezig is. Op die manier voorkomt men dat een kind met twee verschillende thema's bezig is. Het kan dan niet meer voorkomen dat een kind in de klas bezig is met de lente en buiten het lokaal speciale taalbegeleiding krijgt rond het thema *eten*.

U kiest een taalgebruikssituatie die sterk bij de spontane behoefte van het kind aansluit zodat de betrokkenheid van het kind optimaal is. Als u een kind met een slechte woordenschat begeleidt en u weet dat het gaat om een dans-spring-fiets-huppelkind dan is het voor de hand liggend om de woordenschat-uitbreiding te starten tijdens de lessen bewegingsonderwijs.

Stap 2 Bepaal de taaldoelstelling(en)

U kunt kiezen uit de volgende doelstellingen:

- 2.1 Verbeteren van de verstaanbaarheid
- 2.2 Vergroten van de actieve (werk)woordenschat. Het is aan te bevelen dan 15 of minder hoofdwoorden te kiezen. Bij het begeleiden van het kind spreekt u wel in gewone zinnen, maar het vooraf vastleggen van 15 of minder woorden betekent dat u de mogelijkheid hebt gerichte herhalingen uit te voeren en aansluitende oefeningen te kiezen. Vaak komt het voor dat men als aanpak het 'veel' praten hanteert. Dat is een te ongerichte benadering, waarbij veel praten ook nog teveel praten kan worden. Een ander voordeel is dat het vastleggen van hoofdwoorden ook mogelijkheden biedt tot inprentingsoefeningen en tot evalueren. Immers als u weet wat u er in stopt, dan kunt u ook beter bepalen wat er overblijft. Bij het vergroten van de woordenschat kunt u ook een bepaald accent aangeven:
 - A. accent verkleinwoorden; u kunt de nadruk ook leggen op het leren van verkleinwoorden.
 - B. accent meervoudsvormen; soms zal het nodig zijn de nadruk te leggen op meervoudsvormen.
 - C. accent werkwoordvormen, ook het hanteren van de juiste verleden tijd of het juiste deelwoord kan een doelstelling zijn.
 - D. accent plaats/positiebegrippen; u kunt ook de nadruk leggen op begrippen als op, onder, naast, etc.
- 2.3.1 vergroten van de zinslengte: drie-woordzinnen, vier-woordzinnen, vijf- en meerwoordzinnen. U kunt ook het accent leggen op het spreken van volledige zinnen
- 2.3.2 uitbreiden van het hanteren van zinstypen. Uiteindelijk is niet zo zeer de lengte van de zinnen be-

langrijk, maar het kunnen hanteren van verschillende soorten zinnen, zoals: beschrijvende zinnen (dit zie ik), zinnen met ik (dit doe ik), vragende zinnen (mag ik), ontkennende zinnen (dat doe ik niet).

- 2.4: taalbegrip: schooltaal: uitvoeren/opdrachten uitvoeren, vragen beantwoorden
- 2.5 verbale vaardigheden: iets vertellen wat je gedaan hebt, vertellen wat je gaat doen, een mening geven, een aanvulling maken, iets over jezelf vertellen, de naam van iemand noemen, vragen stellen.
- 2.6 taal-denk-ontwikkeling: sorteren, rubriceren, oorzaak-gevolg, middel-doel, combineren.
- 2.7 begrijpend luisteren: visueel-luisteren, navertellen met/zonder hulp, vragen beantwoorden.

Stap 3: Voer de begeleiding uit

Voer de begeleiding uit met behulp van de technieken op blz. 731 t/m 732.

Aanvullende Tips

Afgebakend verbaliseren door de leerkracht

Afgebakend verbaliseren is het onder woorden brengen wat een kind aan het doen is. U bent bij het kind en u vertelt wat het kind aan het doen is. Dat moet u langzaam en duidelijk gearticuleerd doen. Spreek daarbij in gewone zinnen, maar spreek de aan te leren woorden wat langzamer en wat nadrukkelijker en overgearticuleerd uit zodat het kind weet/voelt wat het hoofdwoord is.

Vijfminuten-aanpak door de leerkracht

De aanpak van het afgebakend verbaliseren dient u te combineren met de vijfminuten-aanpak. Dat wil zeggen dat u vijf minuten bij het kind bent en verbaliseert zoals aangegeven in het bovenstaande. Het verbaliseren mag per keer niet te lang duren om het kind een te groot taalaanbod niet kan reduceren. In principe reduceert u bij het vergroten van de woordenschat tweemaal. In de eerste plaats kiest u één speel/werkplaats en ten tweede verbaliseert u in porties van 5 minuten. Tijdens het bewegingsonderwijs zegt u dan: *Jij staat bovenop de glijbaan, langzaam ga je zitten. Nu zit je op de glijbaan. Je kijkt naar de anderen. Je zet je af en nu glij je op de glijbaan. Nu ben je beneden. Je zit op de mat. Je gaat staan en loopt weg van de glijbaan, etc.* Als u dat zo 5 minuten hebt gedaan gaat u weer op ronde door de klas en na enige tijd komt u weer bij het kind en verbaliseert u weer 5 minuten. Het is aan te bevelen om dat per speel/werkperiode toch minimaal tweemaal te doen. U kunt dit ook binnen een bepaald groepje van maximaal vier kinderen doen.

Kijken naar anderen en verbaliseren door de leerkracht

U gaat met het kind bij een ander kind zitten. Samen kijkt u naar wat dat andere kind doet en dat verbaliseert u. U kunt ook samen met drie kinderen kijken naar een bepaald kind. U vertelt wat het ene kind doet en de andere kinderen kijken en luisteren mee.